

...DC...
57.593 OSZK
.....

TANÚK — KORUKRÓL

4.

Nyeste Zoltán:

R E C S K

Emberek az embertelenségben

MAGYAR ÖREGDIÁK SZÖVETSÉG
BESSENYEI GYÖRGY KÖR

1982

5468 OSZK
.....

Nyeste Zoltán: Erkerek történelmi segítője.

TANÚK — KORUKRÓL 4.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

18. századi magyar nyelv és irodalom

18. századi magyar nyelv és irodalom

197

TANÚK — KORUKRÓL

4.

Nyeste Zoltán:

R E C S K

Emberek az embertelenségben

Országos Széchényi Könyvtár

MAGYAR ÖREGDIÁK SZÖVETSÉG
BESSENYEI GYÖRGY KÖR

1982

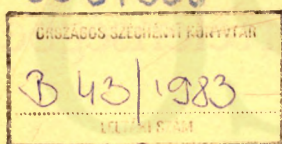
A TANÚK — KORUKRÓL — szóbeli történelem előadás-
és kiadványsorozat szerkesztője: Nagy Károly

Megjelent:

1. Kopácsi Sándor: Az 1956-os magyar forradalom és a Nagy Imre per. 1979.
2. Kovács Imre: A Márciusi Front. 1980.
3. Király Béla: Az első háború szocialista országok között. 1981.
4. Nyeste Zoltán: Recsk. Emberek az embertelenségben. 1982.

Előkészületben:

5. Jónás Pál: Az 1956-os magyar forradalom Petőfi Köre.

© Copyright 1982, Zoltán P. Nyeste

Library of Congress Catalog Card Number: 82—82973

ISBN 0-910539-00-6

Published by

Magyar Öregdiák Szövetség — Bessenyei György Kör
Hungarian Alumni Association

Post Office Box 174

New Brunswick, NJ 08903, USA

Printed in the United States by

I. H. Printing Company

205 Hamilton Street, New Brunswick, NJ 08901

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	7
A szerző előszava	9
„Szabadulás” Kistarcsáról	15
Kényszermunkatábor szovjet mintára	18
Megérkezés a pokolba	20
Munkatábor vagy haláltábor?	27
A szökés	37
A halál árnyékában	44
Ember az embertelenségben	53
Ávósok	59
Meghiúsult remények	64
Fogságból rabságba	70
Utóhang	76
A tanú — önmagáról	78
Faludy György versei	
Recski est	54
A felsőbbrendű ember	62
Búcsú Recsktől (részletek)	72
Magyarázat a recski kényszermunkatábor rajzához	80
Térkép és rajz	melléklet a hátsó borítón

BEVEZETŐ

A Magyar Öregdiák Szövetség — Bessenyei György Kör 1960-ban az 1956-os forradalmi MEFESz hagyományait továbbvivő Északamerikai Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége Rutgers egyetemi csoportjának folytatójaként alakult.

Céljaul a magyar nyelv és kultúra külföldi gondozását, a világ 16 milliónyi magyarsága sorskérdéseinek elemzését és ismertetését tűzte maga elé.

Konferenciáin, előadásain és kiállításain rendszeresen szerepelnek neves magyarországi, Magyarországgal szomszédos és nyugati országokban élő írók, tudósok és művészek. Iskolájában 1960 óta közel ezer magyar származású gyermek és felnőtt ismerkedett meg a magyar nyelv, irodalom, történelem és népművészetek alap-elemeivel. Ez az iskola volt az Anyanyelvi Konferencia gondolatának és programjainak egyik elindítója, létrehozója.

Illyés Gyula ezt írja Bartók című versében: „olyanokat él-tünk meg, amire ma sincs ige . . . amit nem érthet, aki nem érte meg, amire ma sincs szó . . .” A Szövetség TANÚK-KORUK-RÓL — szóbeli történelem, szabadegyetemi előadássorozatának célja szót adni, lehetőséget nyújtani arra, hogy jelentős magyar történelmi események cselekvő, irányító részesei élményeiket közvetlenül elbeszélhessék és maradandó közkinccsé tehessék. Az előadásokat a Rutgers egyetemen rendezzük.

Az 1977-78. tanévnek két előadója volt. Dr. Király Béla történész az 1956-os forradalomról tanúskodott, amelyben ő a Magyar Nemzetőrség főparancsnoka volt, Kovács Imre író pedig a Márciusi Front történetét elemezte, amelynek 12 alapító pont-ját ő olvasta fel a Nemzeti Múzeum lépcsőjén 1937-ben. Az 1978-as őszi szemeszter két előadását Dr. Püski Sándor tartotta a népi írók legjobbjait elsőként megszólaltató Magyar Élet nevű könyvkiadójáról és az általa szervezett 1943-as, történelmi mér-földkő jelentőségű balatonszárszói konferenciáról. 1979 tavaszán Dr. Boros Lajos ismertette az általa alapított és vezetett Bolyai kollégium, valamint a Györffy István kollégium működését 1939 és 1945 között. 1979. október 20-án Dr. Kopácsi Sándor tartott tanúbeszámolót arról a korról, amelyben ő a Rákosi rendszer rendőrfőnökéből az 1956-os forradalom Nemzetőrségének helyettes

parancsnoka lett, és Nagy Imréék titkos perében ezért életfogytiglani börtönre ítélték. 1980. április 26-án, a Nobel-díjas Dr. Wigner Jenő atomfizikus mondta el az atomkor kezdetét, amely az ő munkásságának is következménye. 1980 őszén Nyeste Zoltán tartott előadást az 1950-es évek egyik legembertelenebb intézményéről, a recski táborról, amelynek ő is rabja volt. 1981 tavaszán Kiss Sándor, a 30-as és 40-es évek népi mozgalmának egyik ifjúsági vezetője, majd a Magyar Paraszt Szövetség 1945-47. évi országos igazgatója beszélt élményeiről és munkásságáról. Áprilisban Dr. Gosztonyi Péter történész, az 56-os forradalom Kilián laktanyájának egyik honvédtisztje tartott előadást Maléter Pálról. Az 1956-os magyar forradalom huszonötödik évfordulóján 1981. október 24-én Dr. Jónás Pál tartott tanúbeszámolót a Petőfi Körről, amelynek ő volt az elnöke a forradalom alatt.

Három előadást könyv alakban is kiadott a Szövetség. Az első Kopácsi Sándor „Az 1956-os magyar forradalom és a Nagy Imre per” című könyve volt, a második Kovács Imre önéletrajzi vallomása, ami életének sajnos utolsó könyveként jelent meg, „A Márciusi Front” címmel, a harmadik pedig Király Béla „Az első háború szocialista országok között” című személyes visszaemlékezései az 1956-os magyar forradalomra. Nyeste Zoltánnak ez a könyve a sorozat negyedik kiadványa. Előkészületben van Jónás Pál előadásának kiadása is „Az 1956-os magyar forradalom Petőfi Köre” címmel.

* * *

Újabbkori történelmünk háborús elesettjeinek emlékére „ismeretlen katona sírját” állított világszerte az emlékező kegyelet. Önmagunkkal szembenezésre, következő nemzedékeknek tanulságul az „ismeretlen áldozat sírját” is fel kellene állítanunk sok helyen.

Legyen ez a könyv is egy ilyen nyugtalanító és figyelmeztető emlékmű. Okulásul egy emberségesebb jövő munkálásához, ami közös felelősségünk, bárhol éljünk a világban.

Nagy Károly

A SZERZŐ ELŐSZAVA

Az itt közreadott írás nem tanulmány a recski táborról, az olvasó egy előadás szövegét veszi kézbe. Feladatom annakidején — 1980 őszén — a tanúskodás volt, nem a téma módszeres tárgyalása. Azóta megalakult a Recski Szövetség — a recski kényszermunkatábor volt rabjainak nemzetközi képviselője —, amelynek egyik célja épp a visszaemlékezések, adatok, tények összegyűjtése; majd rendszeres feldolgozása és egy dokumentum-kötet kiadása. A Szövetség ügyvezetőjének, Sztáray Zoltánnak „A recski kényszermunkatábor” című írása a müncheni Új Látóhatár XXXII.—3./4. számában gerince lehet a tábor részletesen megírandó történetének. Még akkor is, ha a tényeket, adatokat rendszerezve és szabatosan közlő tanulmány itt-ott személyes vallomássá válik. Azt hiszem, aki a recski poklot megjárta, sohasem lesz képes „tárgyilagos” szárazsággal írni róla; a teljes igazság mégis ezekből az írásokból kerekedik majd ki.

Az én előadásom elejétől a végéig személyes tanúvallomás, úgy is olvasandó. Nem szükségképpen a legfontosabb szereplőket s a legjelentősebb eseményeket említem; azt mondom el, ami velem s a környezetemben történt, aminek tehát élő tanúja voltam. Abból is csak annyit, amennyi a szűkreszabott keretekbe belefért s az általam — talán önkényesen — választott gondolatmentbe beleillett.

Két dologra azonban ügyeltem. Az egyik, hogy igazmondásra törekedjem, amikor tényeket, adatokat közlök; a másik, hogy a panaszkodást, a sajnáltatást, a gyűlöletszítást elkerülő emberi hangon szóljak az embertelenségről. De mégis úgy, hogy a hallgató — s most már az olvasó — tudatára ébredjen: a közelmúlt történetének egyik legsötétebb fejezetével ismerkedik. S nemcsak azon kellene fáradoznia, hogy ami Recsken történt, meg ne ismétlődjék; azon is, hogy az elkövetett bűnökből minél több jóvátétessék.

Az igazságérzetre való apellálás, a nyugati és az otthoni magyarság lelkiismeretének felébresztése a Magyarországon még élő volt recski rabok érdekében szükséges. Mert ők még annyi jóvátételre se számíthatnak, amennyit a magyarországi börtönök volt politikai foglyai ma már kiharcolhatnak maguknak. Nyugdíjuk összegének megállapításakor például nem számítják be a recski

kőbányában ledolgozott három évet. Azért nem, mert a hivatalos álláspont szerint a recski kényszermunkatábor „sohasem létezett”.

A már említett Recski Szövetség másik s e pillanatban fontosabb — mert sürgősebb — feladata: szembeszállni ezzel az arcátlan cinizmussal. A volt ávósok „munkában” töltött éveiből bizonyára nem vonják le a recski éveket. Ha itt Nyugaton és — amennyire lehet — otthon is szót emelnek mindazok, akik felelősséget éreznek; talán elérhető, hogy az életbenmaradt áldozatok kínzóikkal legalább egyenlő bánásmódban részesüljenek. Előadásom — a történetek részben való dokumentálása mellett — ezt a célt akarja szolgálni kinyomtatott formájában is.

Vállalkozásom előzményeiről idekívánczik néhány szó. Amikor először felvetődött az ötlet, szólaljak meg én is a Tanúk Korukról című sorozatban, arra kértek, hogy a második világháború alatti és utáni Magyarország ifjúsági mozgalmairól beszéljek. Ezekről jelent már meg néhány figyelemreméltó tanulmány a nyugati magyar sajtóban, sőt a magyarországi kiadványok némelyikében is felfedezhető az őszinteségre való törekvés. Ám a többé-kevésbé teljes igazság csak akkor kerülhetne napvilágra, ha a még élő résztvevők valamennyien leírnák idevonatkozó emlékeiket. Ezt tervezem én is, jó két évtizede, s egy ilyen előadásra való felkérés rákényszeríthetett volna tervem megvalósítására. A rendezőség azonban 1980-ban úgy vélte, hogy a recski kényszermunkatáborról való tanúskodás fontosabb vagy legalábbis sürgősebb. Egyetértettem velük a már említett okokból és bevallom — részben kényelemből. Bár ez a téma se könnyű, a másikhoz sokkal több előkészület lett volna szükséges.

Az ifjúsági mozgalmak rendelkezésemre álló emlékanyaga még ma is rendezetlen, viszont recski emlékeimet elég rendszeresen írásba foglaltam Nyugatra menekülésem után hamarosan, 1956 végén és 1957 elején, tehát még aránylag friss emlékek birtokában. A Münchenben sűrűn gépelt negyven oldal ma is a fiókomban van.

Visszaemlékezésemben elsősorban erre támaszkodom, noha a rendelkezésemre álló anyag ennél sokkal több. De vállalt feladatomhoz híven már megjelent és közismert írásokból nem idézek, még a legjobbakból sem. Kimásoltam viszont érdekes és fontos részleteket Sztáray Zoltán még ma is kiadásra váró kéziratából, amelyben a szerző a sajátján kívül öt másik volt recski rabnak a visszaemlékezését dolgozta fel. A könyvet egy német kiadó rendelte meg 1961-ben, de a kézirat sosem került nyomdába, mert kiderült belőle, hogy a recski rabok közül jónéhányan

a német koncentrációs táborokat vagy a Gestapo budapesti börtöneit is megjárták. Sztáray a kiadó többszöri kérésére sem volt hajlandó a kézirat eredeti szövegét megváltoztatni. Mind a hat fejezetből — Sztáray Zoltán, Gábori György, Takács István, Michnay Gyula, Nagy András, Szarka Gábor emlékeiből — szeretnék ízelítőt adni; nem lesz érdektelen e hat másik tanú vallomását az enyémmel összehasonlítani.

Remélve, hogy ez a könyvecske a kitűzött célokból valamit elér, hadd soroljam fel legalább a legfontosabbakat azok közül, akiknek fáradozása és segítőkészsége nélkül sohasem jutott volna nyomdafestékhez. Elsősorban a kiadót illeti köszönet és elismerés. A New Brunswick-i Magyar Öregdiák Szövetség — Bessenyei György Kör egyike azoknak a csendben, szívósan dolgozó baráti közösségeknek, amelyek múltunk s a mai magyar valóság megismerésével és megismertetésével nemcsak önmagukat és kortársaikat gazdagítják; gyermekeinknek és unokáinknak is gyűjtik a szellemi örökséget.

Volt recski rabtársaim közül különösen két kedves barát-nak tartozom hálával. Faludy Györgynek a közlésre átengedett versekért, amelyek a költészet varázsserejével sejtetik meg a más-ként meg sem fogalmazható lényeket. E versek érdeme lesz, ha az olvasó megért valamit a recski rabsorsból azon túl is, ami egyszerű prózában elmondható. A füzet anyagának összeállításában Sztáray Zoltán sietett készséggel segítségemre. Már az előadáshoz is — az említett kéziraton kívül — másutt fel nem lelhető becses dokumentumokat bocsátott rendelkezésemre, később kéziratomat átnézte, kiegészítette, ahol lehetett, javította. Tőle származik az a léptékhelyes vázlat is, amelynek alapján a tábor rajza elkészült.

Ez utóbbiért Schmidt Béla festőművész barátomnak, egykori diáktársamnak jár őszinte köszönet. Béla nem volt közöttünk Recsken, a sors ettől megkímélte; annál meghatóbb, hogy segítségét önként ajánlotta fel. Elfoglaltsága ellenére időt szakított arra, hogy engem még a részletekről is kivallasson s a kapott adatokat lelkiismeretes, gondos munkával öntse művészi formába.

A rajzon és természetesen a szövegben is — minden igyekezetem ellenére — akadhatnak tárgyi tévedések. Ezekért a felelősség csakis az enyém, kijavításukat pedig volt rabtársaimtól várom.

A gondos szedés és a szép, világos nyomás Hamza Istvánt dicséri.

Hopatcong, New Jersey, 1982 júliusában

Nyeste Zoltán

R E C S K

Emberek az embertelenségben

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

„SZABADULÁS” KISTARCSÁRÓL

1950. október 25-én csukódott be mögöttem a recski kényszermunkatábor kapuja. A történetet azonban Kistarcsán kell kezdenem, hiszen a recski rabok túlnyomó többségét a kistarcsai internálótáborból hurcolták Recskre, s a tarcsai események kapcsán illusztrálhatom egy példával azt a folyamatot is, amely végül az ÁVÓ teljhatalmához vezetett. Az úgynevezett fordulat éve — tehát a kommunista hatalomátvétel — után még egy ideig az ÁVÓ csak addig tartotta fogdáiban s így teljes hatalmában az elfogott embereket, amíg át nem adta őket egy börtönnek vagy internálótábornak. Az utóbbiakban fegyőrök vagy — a ruhájuk színéről így elnevezett — szürke rendőrök őrizték őket. De a hatalom urai pontosan tudták, hogy igazi zsarnokság csak akkor lehetséges, ha a törvényhozás, bírászkodás és végrehajtás egy kézbe kerül. Amilyen gonddal igyekeztek például az amerikai alkotmány megfogalmazói szétválasztani ezt a három funkciót, ugyanolyan gonddal olvasztotta azokat egybe „Sztálin legjobb magyar tanítványa”, — ahogy Rákosi szerette neveztetni magát. Érthető tehát, hogy 1950-ben az Államvédelmi Hatóság — amelyet én előbbi és közismert nevén csak ÁVÓ-nak (Államvédelmi Osztály) fogok nevezni — átvette a magyarországi büntetőintézeteket.

Tarcsát 1950. május 5-én vették át, helyesebben foglalták el. Azon a hajnalon különös zajokra ébredtünk. Az akkor még be nem meszelt ablakokon át a félhomályban is láttuk, hogyan veszik körül lopakodva a tábort, hogyan állítanak fel a kapu előtt gépfegyvereket, hogyan hívják le integetéssel az őrtornyokból a mitsem sejtő szürke rendőröket s hogyan állnak ők a helyükre. Hatkor már ávósok ébresztettek, kizavartak bennünket az udvarra, néhány társunkat rögtön agyba-főbe vertek s közölték, hogy „az internált fasiszták dőzsölésének” most végét vetik. (Én akkor már másfél éve raboskodtam, ám ennek a hol

könnyebb, hol nehezebb időszaknak a részletes ismertetése nem tartozik ide. Annyi azonban megemlítendő, hogy épp az ávós roham előtti hónapokban — egy Taródi nevű szürke rendőrezredes parancsnoksága alatt — aránylag emberi körülmények között éltünk a tarcsai táborban. Levélírás, beszélő, csomag — ebben az élelmen kívül könyv is lehetett —, akár testgyakorlásnak is felfogható munka s az is csak önkéntes alapon, egymásnak adott nyelvlecke vagy fizikaóra, bridzsparti és sakkverseny... Igen, bevallom, az ávósoknak igazuk volt, ez valóban dőzsölés ahhoz képest, amit ők szántak nekünk.)

Az ávósok veréssel, fogdával, éheztetéssel kezdték; úgy is folytatták. Azonnal megszüntettek minden kedvezményt, illetve amit elvileg meghagytak, azt folyton megvonták, büntetésből. Az épületekből többé munkára se lehetett kimenni, az ablakokat bemeszeltették s nyári hőségben is csak esténként engedtek egy félórányi szellőztetést. Egy-egy szobában, 80 négyzetméternyi területen, 60-70 ember élt összezsúfolva. Hihetetlenül kevés élelmet adtak, ekkor kezdődött évekig tartó éhezésünk. Napjaink örökös idegfeszültségben teltek, szinte óránként gyötörtek bennünket vizsgálatokkal, motozással, kihallgatásra hurcolással. Szobánkból ki se mozdulhattunk, csak a besúgók — rabnyelven vamárezek — jártak-keltek szabadon; gyűjtötték az anyagot jelentéseikhez. Ha nem volt mit jelenteni, az ávósok maguk találtak ürügyet kínzásunkra. Például amikor kitört a koreai háború; az amerikai imperializmus eme gyalázatosságáért harmincketten mentünk fogdára, valamennyien „amerikai kémek”.

Emlékszem, hogy ezt a hatodfél hónapot — Tarcsán, az ávósok alatt — akkor pokolnak éreztem. Pedig a könyveim még megvoltak s ha néha egy-egy órára békén hagytak, olvashattam, összehúzódva a két embernek szánt priccs nekem kiutalt negyed-részen. Ma már tudom, hogy én még akkor is dőzsöltem...

Híreket a külvilágból ekkor már csak nagyon körülményesen kaphattunk. Nem sejthettük, hogy 1950 júliusában megszületett a recski tábor. Mint később megtudtuk, először körülbelül 170 szociáldemokratát vittek oda a toloncházból. Tarcsáról augusz-

tusban kezdtek eltűnni kisebb csoportokban az emberek, az optimistábbak úgy vélték, ezek szabadultak.

Azon a számomra igen nevezetes napon, 1950. október 24-én, az ávós táborparancsnok korán reggel végigjárta a szobákat. Potecz volt a neve és századosi egyenruhát viselt. „No emberek, most mindenki szabadul, aki jól viselte magát” — kezdte a beszédét. Az tán jónéhány nevet felolvasott, köztük az enyémet is. Meglepően udvarias hangon felszólított bennünket, hogy nyugodtan szedjük össze minden holminkat. Engem még az elfelejtett fapapucsomért is visszaengedett, mondván: „szüksége lesz arra magának otthon is”. Aránylag sok csomagunk volt, mert a szürke rendőrök idejéből még bent voltak ruháink, könyveink; ezekből az ávósok semmit sem engedtek kiküldeni. Én az átlagnál is súlyosabb teherrel nehezen boldogultam, lemaradtam, s abból a csoportból, amelybe belekerültem, utolsónak léptem át azon a magas kőfalba vágott ajtón, amely egy másik udvarba vezetett. Arrafelé volt az új, modern fogda, — a korabeli kommunista propaganda, „Miénk az ország, magunknak építjük” jelmondatának mintájára — „miénk a fogda, magunknak építjük” jelszóval húztuk fel korábban az emeletes vasbetonszerkezetet. Ott volt az éppoly emlékezetes beszélő-épület is: hosszú, keskeny építmény, sűrű dróthálóval hosszában három sávra osztva. (Ha az ávósok néha párperces beszélőt engedélyeztek, az egyik oldalon álltak a rabok, a másikon a látogatók; közbül a két háló közötti folyosó tele volt a beszélgetést lehetetlenné tevő s még szeretteink alakját is eltakaró ávósokkal.)

Ahogy átléptem a kapun, olyan világba kerültem, amelyet csak Dante tudott volna leírni. Ordító ávósok fogadtak, rugásokkal és pofonokkal. Ezek már recski ávósok voltak.

A nagy udvar közepén rengeteg egymásra hányt csomag — az enyém is rögtön odakerült —, körülötte a rémülettől összevissza futkosó emberek, félig felöltözve vagy egészen meztelenül, utánuk az ávósok, akik lecsatolt derékszíjjal meg a géppisztoly agyával verik őket. Egy pillanatra azt hittem, hogy álmodom, ez nem lehet igaz. De egy ütés a derékszík csatjával kijózanított, gyorsan levetkőztem s igyekeztem magamra szedni az elémdo-

bott kincstári felszerelést, a piros festékkel megcsíkozott ócska ávós- vagy katonaruhát. Ezután évekig ez volt minden tulajdonom: egy ing, egy gatyá, egy pár kapca, egy pár bakancs (nekem két ballábas jutott), egy zubbony, egy nadrág, egy köpeny. Aki nek szerencséje volt, a zűrzavarban megmenthetett egy-két ruhadarabot, egy fogkefét vagy valami emléket s vitte magával Recskre. Ott aztán dugdosta addig, amíg valamelyik motozás — rabnyelven: hipis — alkalmával néhány pofon ellenében meg nem szabadult tőle. Én egy fényképet dugtam el a feleségemről, meg egy játék karórát, amit a kislányomnak faragtam s szerettem volna hazavinni, ha egyszer mégis szabadulok.

Amikor mindenki beöltözött, betelereltek bennünket a beszélő-épületbe. Ott ültünk hosszú sorokban, már annyira megfélemlítve, hogy szólni se mertünk. De nem voltunk még egészen megnevelve, hisz engedély nélkül le mertünk ülni. Ordított is az egyik berontó ávós: „Még van pofájuk leülni!” Attól kezdve több-kevésbé feszes vigyázásban vártunk sorsunkra. Végre bejött Princz Őrnagy és beszédet mondott, aminek ez volt a lényege: „Maguk most elmennek dolgozni, emberséges bánásmódban és jó ellátásban lesz részük, az ország határain belül maradnak (ebben az egyben nem hazudott), onnan fognak szabadulni, 90 nap múlva mindenki a családja körében lesz.” A „szabadulás” szót a történetek után már a legoptimistábbak se vették komolyan, de a legpesszimistábbak se számítottak arra, ami bekövetkezett. Én sem.

KÉNYSZERMUNKATÁBOR SZOVJET MINTÁRA

Van a Mátra hegység északi lejtőjén egy Csákánykő nevű, 500 méter magas hegycsúcs. Ezt akkor még csaknem teljesen erdő borította, csak a recski völgyre néző északi oldalán látszottak ki itt-ott az andezitoszlopok. Erről az oldalról nézve szabályos koporsó formája van, mintha csak szimbóluma lenne szenvedéseinknek és sok társunk halálának. E hegycsúctól északra néhány száz méternyire, teknőszerű hajlat peremén állt egy kis tanya,

a régi túristatérképeken Barkóczy tanya néven szerepel. A tanya körül alakult ki az ávosok birodalma: a „törzs”, a tanya és a Csákánykő közötti terület egy részén épült fel a rabok lakókörelete, mellette műhelyek, kisegítő épületek. A teljesen szűz területen az évek folyamán egész kis miniatűr város nőtt, kövesutakkal, kikövezett járdákkal és terekkel, mesterséges tavakkal s körülbelül ötven épülettel. Az egész területet körülvette — a hegyet is beleértve — a külső kettős kerítés, szögesdrótból; közben három méteres elgereblyezett sáv, körülbelül hatvan méterenként őrtornyok, bennük géppisztolyos ávosok. Volt három magasfigyelő is, jó húsz méter magas, ezekbe gépfegyvert szereltek fel. A lakóköreletet külön kerítés övezte, ezen belül a büntetőbrigád barakkját egy harmadik, s természetesen minden barakkon dupla lakat. Külön kerítések vették körül a kertészetet, a műhelyeket és egyéb munkahelyeket.

Az első csoportok érkezésekor mindebből semmi se volt, ők a tanyához tartozó birkahodályban meg a szabadban aludtak, amíg fel nem építettek néhány barakkot. De nem a barakk volt a sürgős, előbb a kerítést kellett megcsinálniuk. Mire én odakerültem, már állt a kerítés az összes tornyokkal, sőt néhány barakk is félig készen volt.

Érdekesebb ennél, hogy mindennek ma nincs semmi nyoma. A táborot úgy eltűntették, mintha ott se lett volna. Eltűnt a térképről is; az 1957-es mátrai túristatérképen még látható a tábor kerítése — anélkül, persze, hogy kiderülne, miféle kerítésről van szó —, a későbbi kiadásoknak egyike sem mutat semmit a táborból. Viszont az a dátum-nélküli térkép, amelyet 1980 nyarán árultak Budapesten, feltűnteti a Csákánykőhöz vezető — általunk 1951-ben épített — kövesutat, amely az 57-es kiadásról hiányzik. A rabok által annakidején megnyitott kőbányát nemrég újra üzembehelyezték, a ma ott dolgozóknak fogalmuk sincs, kiknek a kihűlt lábnyomait tapossák a Csákánykő oldalán.

A recski tábor megtervezésének részletes története a mai napig sem került felszínre. Annyit azonban tudunk, hogy Princz Gyula ávos őrmagy 1949-ben vagy 1950 elején hónapokat töltött a Szovjetunióban, hogy az ottani kényszermunkatáborokat ta-

nulmányozza. Azt is tudjuk, hogy a legszigorúbb táborok helyéül a Mátravidéket szemelték ki, az ott létesítendő táborokból kiengetett rabokat — mármint azokat, akik túléltek — kevésbé embertelen helyeken dolgoztatták volna a végleges szabadulásig. Az emberkínzáson kívül — ami nélkül nincs igazi zsarnokság — gazdasági céljaik is voltak: a Rákosi-féle túlméretezett ötéves terv teljesítéséhez akartak munkaerőt biztosítani. Főként természetesen olyan feladatokra gondoltak — kőfejtésre, kőtörésre például — amilyenekre önkéntes jelentkező az akkori fizetések mellett alig akadt volna.

Nem rajtuk múlt, hogy a tervek csak részben sikerültek. A rendelkezésükre álló aránylag rövid időn kívül — Rákosi csak öt évig volt a hatalom birtokában — az a tény is szerepet játszott, hogy Magyarországon nincsenek óriási lakatlan területek, a Mátravidék sem az. Ez lehet az egyik oka annak, hogy a tervezett haláltáborokból csak egyetlenegy épült fel. Nem mintha nem lettek volna másutt is kényszermunkatáborok, de olyan, ami Recskhez fogható — hála Istennek — nem volt több az országban.

MEGÉRKEZÉS A POKOLBA

Visszatérve a történethez: ahogy beesteledett, teherautón vittek bennünket a gödöllői állomásra. Azaz, hogy pontos legyek, állomást nem láttunk, csak sejtettük, hogy Gödöllő irányába visznek. Valahol a nyílt pályán állt egy tehervonat, marhavagonokkal, azokba kellett felmászunk. A magas töltés és a magasan álló kocsipadló ellenére is gyorsan megy az ilyesmi, ha biztatják az embert. Hol derékszíjjal, hol puskatussal vertek, hol meg a géppisztoly csövét éreztem a bordáim között. Egy vagonba csak annyian szálltunk, hogy az egyik oldalon elférjünk, a másik oldalon ávosok álltak ránkszegzett géppisztollyal. Közül egy petróleumlámpa égett. Egész éjjel találgattuk, vajon hová visznek, de csak magunkban, mert beszélni nem volt szabad. Azok, akik sokat utazgattak, a kanyarokból és a váltók csattanásából sejtették, mikor melyik állomásra érkezünk; nekem fogalmam se volt,

merre járunk. Hajnalodott, amikor valahol megálltunk, kívülről kinyitották az ajtókat s a mi ávósaink lerugdostak bennünket a vagonból. Nem messze volt az állomásépület, el tudtam olvasni: Recsk-Parádfürdő. De jobban nem nézhettem körül, mert alig-hogy ötös sorokba verődtünk, elindítottak bennünket. Még hallottam, amikor egy lovon ülő ávós tiszt kiadta a parancsot: „Ha valamelyik szökni próbál, nincs mese, bele egy sorozatot!” Gyors menetben indultunk el, aztán az ávósok nem éppen barátságos biztatására futni kezdtünk, éppen ott, ahol kezdődött az emelkedő. Úgy láttam, egyre több ávós vesz körül bennünket. Lehet, hogy csak képzelődtem, de valószínűbb, hogy előre megbeszélt helyeken újabb ávós csoportok vártak ránk. Annyi bizonyos, hogy pillanatnyi szünet nélkül — futtukban is — verték, akit elértek; főleg a szélen haladókat s méginkább azokat a szerencsétleneket, akik nem bírták, s lemaradtak.

Jó félóra alatt tettük meg a körülbelül négy kilométeres utat, s valahol fent a hegyekben, egy barátságos galambdúcos kapu előtt parancsoltak megállást. Ott egy hosszú hadnagy — később Makaróninak neveztük el — megszámlolt bennünket. A kerítésen belül, ahol ismét megállítottak, engedélyre se várva leültünk, vagy inkább összerogytunk. Közben megeredt az eső, felhevült testünknek még jól is esett az átázott ruha; nem tudtuk, hogy hónapokig nem fog megszáradni. . .

Nem sokáig ülhattünk, következett az újabb számlálás, ezúttal motozással. Nem csinálták nagyon gondosan, eldugott kincseinkből még mindig megmenthettünk valamit, de mindenért, amit mégis megtaláltak, kegyetlen verés járt. Aztán elindítottak, hogy elosszanak bennünket a barakkokban. Egy-egy csoport elindult valamerre az egyik ávós parancsára, egy másik ordítva megállította őket, hogy ne arra menjenek. Közben már az előbb érkezett rabokból is láttam jó néhányat; nálunk is soványabb emberek hordsaroglyán cipeltek követ, fát, miegymást. Kettőt megismertem közülük, tarcsaiak voltak. Minden irányból jöttek, minden irányba haladtak, nem értettem, nem is kutattam, hogy miért. Hozzánk szólni, megállni nem mertek, csak akkor torpantak meg, ha valamelyik ávós közelébe érkeztek; ilyenkor egyi-

kük megszólalt: „Felügyelő úr, kérek engedélyt továbbmennil” A nagyobb fák mellett ugyanúgy megálltak, csak akkor vettem észre, hogy nemcsak a domboldal van tele ávósokkal, s nemcsak az őrtornyokból ordítanak, hanem a fákról is. Az első gondolatom megint az volt, hogy valami rémálmot látok, vagy talán hallucinálok; de később volt időm meggyőződni arról, hogy néhány nagy fa lombjai között valóban deszkaállások rejtőztek, leshelyül szolgálva az ávósoknak.

Egyelőre az volt a legrosszabb, hogy fogalmunk se volt, mit szabad vagy mit kell csinálni, akármit próbáltunk, mindenre — legjobb esetben — ordítás volt a válasz. Valahogy mégis elvergődtünk — csúszkálva a közben sárrá vált domboldalon — a barakkok közelébe. Ott Makaróni mindjárt megfektetett néhány száz embert; aki legalább az arcát próbálta védeni a sártól, annak rálépett a nyakára.

A barakkok 7 x 20 méter alapterületű favázas épületek voltak, cölöpalapozással. A favázat kívülről hosszában kettéhasított gömbfával burkolták, belül egy sor élére állított téglából falat emeltek. (Jól ismerem a szerkezetét, néhánynak az építésében résztvettem később.) Tetejét hevenyészve felrakott cserepek fedték a réseken beesett az eső, bevilágítottak a csillagok s kiment a meleg. Később azonban megengedték, hogy munkaidő után — vagyis éjjel — dolgozzunk a barakkban. Így lassan padlást építettünk, letapasztottuk, s ettől kezdve legalább bent a barakkban nem kellett áznunk-fáznunk. De az első két hónapban a barakk belseje még el se kezdhett kiszáradni — a mienkben karácsonyra lett kész a padlás — s azután is még hónapok teltek el, mire a bokáig érő sárból por lett, s a priccsek, a rothadt szalma, meg a rongyaiink úgy-ahogy megszáradtak. Pedig fűtöttünk a téglakemencében, amennyire csak fűteni lehet az olyan vékony, nedves gallyakkal, amilyeneket nekünk szabad volt felkapkodni, menetközben, bevonuláskor.

Az első napot azzal töltöttük, hogy frissen vágott ágakból, gallyakból emeletes priccseket táoltunk össze magunknak. Kaptunk szalmazsákot is, benne egy kevés félig már elrothadt szalmával. A régebbi táborlakók ebédideje már rég elmúlt, amikor

végre minket is felzavartak a domboldalra s adtak egy merőkanál babfőzeléket meg egy kis cipót. Aztán „nyomás vissza!” — mentközben faltuk be az első ebédet (s azután még jónéhányat). Az eső még mindig esett, esett másnap is, harmadnap is. Azután is csak rövid szüneteket tartott, jó két hónapig szinte mindennap áztunk néhány órát. De vizet csak ilyen formában kaptunk, az első hónapokban az ivóvíz éppoly becses volt, mint az ennivaló. Egy kis patak vizét bevezették a táborba s jutott nekünk, raboknak is egy vízcsap. Ott állt az erdő szélén — akkor még közel volt az erdő a barakkokhoz, később irtottuk ki —, ott kíséreltük meg a vízszerezést, kihasználva a bevonulás és barakkzárás közé eső kevés időt. De víz rendszerint csak a sor elejének jutott — noha az akkori körülbelül nyolcszázas létszámból száznak ha volt ereje sorbaállni —, mert mihelyt az ávósok észrevették, hogy náluk csökken a víznyomás, lekiabáltak a törzsből: „Zárd el a csapot!” Ilyen körülmények között tisztálkodásról szó sem lehetett, örültünk, ha egy kis ivóvízhez jutottunk.

Az első esti „létszámra sorakozó” történetét Sztáray Zoltán írja le hitelesen. Visszaemlékezését — mint később a többiekét is az előszóban említett kéziratból — kihagyásokkal, tehát rövidítve, de meg nem másítva idézem:

„Négy ávós jön be a barakkba. Az egyik ordít:

— Barakkparancsnok! Nem látja, hogy bejöttek a felügyelőurak? Se vigyázz, se semmi? Micsoda disznó, csürhe népség van itt?

A barakkparancsnok valahonnan a helyiség végéről szalad elő, mentegetőzik valamivel, de hiába. Az egyik ávós, az, aki az előbb kiabált, ott hadonászik az orra előtt a kesztyűs kezével s mellbe lökdösi a hebegő, zavart embert.

— Létszám! Létszámra sorakozó, de gyorsan! — kiabál most már felénk.

Leugrálunk a fekhelyünkről, ahol eddig remegve vártuk, hogy most mi elé nézünk és igyekszünk a sáros barakkban valahogy ötös sorokban elrendeződni. Persze, nehezen megy ez, mert még soha sem próbáltuk ki, miként lehet ilyen szűk helyen gyorsan létszámra sorbaállni.

— Az anyátok istenit! Még mindig nem álltok sorban? — üvölt az egyik ávós. — Nem úgy te barom, te csavargó! Barakkparancsnok! Miért nem tart rendet a barakkjában? A keservit magának! — hallatszanak a szidalmak s közben egyik-másik társunkat mellbeverik, lökdösik az ávósok. Az egyik, alacsony, apró, disznószemű ember, lovaglópálcával járkál előttünk. Ez a leghangosabb, legvadabb. Pálcájával minduntalan veri a fejünket, így igyekszik nagyobb rendet teremteni a sorokban.

— Majd rendhez szoktok ti itt! Hol a frászban voltatok eddig, hogy semmi fegyelem nincs bennetek?

Végre megkezdik a számlálást. Kétszer is megszámlál bennünket az egyikük, ez is igen rosszarcú ember, őrmesteri rendfokozatot visel. Itt-ott ő is belerúg az első sorban álló emberek bokájába. Százhatvannégyen vagyunk a barakkban.

— Maradjanak így! Senki meg nem mozdulhat, amíg oszlásra nem kapnak parancsot! Érti? — kiált az őrmester a barakkparancsnok felé. Mi állunk dermedten, némán, vigyázzállásban. A barakkparancsnok bizonytalan hangon vezényel:

— Pihenj!

Nem tudom, végrehajtsam-e a parancsot. Látom, hogy a barakkparancsnokunk sem tudja, mikor mit lehet vagy kell tennünk. A többiek is csak lassan-lassan engednek a merev vigyázzállásból. Ugyanaz a dermedt csend marad tovább is a helyiségben, ami korábban volt, akkor, amikor még az ávósok is bent voltak. Így állunk, legalább egy félóráig, amikor megint nyílik az ajtó és két civilruhás ember, a százados és a hosszú hadnagy jönnek be a barakkba.

— Hát ez micsoda disznóól? Hogy néznek ki maguk? Magának mi van a köpenyével? Mi? — kiált a hadnagy a barakkparancsnokra. — A sárban fetrengett talán? Hát a maga ruhájával mi történt? — fordul egy másik társunkhoz. — Azt hiszik, hogy tönkre tehetik ezt a ruhát, amit a dolgozó magyar néptől kaptak? Mi? Létszám után azonnal kitisztítják a ruhájukat! Barakkparancsnok! Addig senki nem feket le, amíg nem tiszta a ruhája, köpenye, bakancsa! Érti, barakkparancsnok? — és megy tovább a sorok előtt a hadnagy, félig dühös, félig vigyorgó ábrázattal,

mintha mitsem tudna arról, hogy délután ő fektetett meg bennünket a barakk előtti sárban, latyakban.

A hadnagy visszafordul a barakk végéből, az ajtó előtt megáll:

— Mindenki azonnal lefekszik! Takarodó! Öt perc múlva eloltjuk a lámpákat. És egy kukkot sem akarok hallani! — szól s a többi ávóssal együtt kimennek a barakkból. Kívül ütődik a pánt, csikordul a lakat és mi megint egyedül vagyunk. A barakkparancsnok megzavarodva áll. A hadnagy előbb azt parancsolta, hogy mindenki tisztítsa ki a ruháját, most pedig takarodót rendelt el. Végre eldönti magában, mit cselekedjen:

— Oszolj! Takarodó! — vezényel.

Felkapaszodom a helyemre. Végignyúlok a fekhelyemen. Úgy ahogy vagyok, köpenyben, bakancsban. A szalmazsákban alig van szalma, ami van, az is félig el van rothadva s csomókba áll össze. A szalmazsák alatt levő görcsös, görbe husángok még így fáradtan is törnek a hátamat. Nagyon fázom. A levegő is igen nyírkos. Pár perc múltán valóban eloltják a gyengén világító villanyégőket. A barakkban koromsötét lesz. Most még jobban hallani, hogy mennyire meg van tömve a barakk emberekkel. A százhatvan ember mozgolódása, forgolódása, lélegzése állandó zúgásnak tűnik. Nehezen vackolódunk el, a később jötteknek nincs elegendő helyük. Mindenkinek tovább kell mennie az eredeti helyéről, hogy ezek az emberek is helyhez jussanak. Talán másfél óra múlva csendesedik csak el a barakk. Hamarosan el is alszom. Nem tudom, mennyi idő után zajra, ordításra ébredek:

— Összeállni! Létszám! Mozgás, csavargók! Létszámra sorakozó! — hallom az ávósok kiabálását, akik egy-egy husánggal rohannak priccstől priccsig és verik a lekászálódó, még félig alvó embereket. Lassan azért mégis sorban állunk megint, ötös sorokban. Kezdődik újra a számlálás. Ma este immár harmadszor. Most egy másik őrmester számlál meg bennünket. Százhatvannégy ember, mint az előbb, se több, se kevesebb.

— Maradjanak így! — szól az ávós őrmester s társaival együtt kimegy a helyiségből. A lakat zárjában megint fordul a kulcs, mi pedig állunk merev vigyázzban. Talán elfelejtette a barakkpa-

rancsnok, hogy pihenjt vezényeljen. Fáradt vagyok és rettenetesen fázom. A hideg ömlik a csak cserepekkel fedett tető felől, alulról pedig a sáros föld ontja a nyirkosságot. Október vége van már s itt a hegyek között ilyenkor hidegek az éjszakák. S hiába vagyunk százhatvanan a barakkban, sőt százhatvannégyen, nem tudjuk felmelegíteni a barakk levegőjét, mert a huzat széltében-hosszában átjárhatja a helyiséget. Egy óra hosszányit állunk így sorban. Persze, vigyázzban már senki sincs, lassan-lassan minden parancs nélkül mindenki kényelmesebb helyzetbe helyezte magát. Megint a táborparancsnok százados, a hadnagy és két civilruhás ember jön be a barakkba. A hadnagy is megszámolál bennünket, majd parancsot ad:

— Oszolj! Takarodó!

Még a helyemre sem értem, amikor megint sötét lesz a barakk. Egyiknek-másiknak társaink közül rátaposnak a lábára, ezek méltatlankodva káromkodnak, vagy csak morognak. De nem-sokára elcsendesedik a barakk, hallom a társaim egyenletes lélegzését, vagy szuszogását. Nem jön álom a szememre és a derekamat rettenetesen nyomja valami, kitapogatom a szalmazsák alatt: a priccs egyik görcsös husángján fekszem. Valahogy mégis elvackolódom, a másik oldalamra fordulok és érzem, hogy az álom miként ereszkedik szemeimre.”

Ez a jelenet — amely egyébként minden barakkban nagyjából ugyanígy folyt le s ugyanígy ismétlődött meg még nagyon sokszor az évek folyamán — ízelítőt ad az emberkínzásnak abból a fajtájából, amelynek rugója már nem csupán a gonoszság, legalább annyi szerepe van benne a butaságnak is. Száz meg száz alkalommal álltunk órákig ötös sorokban — hullafáradtan a napi robot után — csak azért, mert képtelenek voltak bennünket megszámolni. Ilyenkor vettük mérhetetlenül nagy hasznát a fáradt testet felüdítő szellemi tornának. Talán kilenc hónapig éltem az egyes barakkban, itt minden este Faludy György állt előttem a sorban. Gyakran hozzám intézte a kérdést: miről meséljek? S akár az ófrancia irodalomra, akár a humanizmus történetére esett a választás — vagy éppen a világháborúra, amelyet ő amerikai katonaként élt végig —, a „mese” mindig enyhítette a testi szenvedést.

MUNKATÁBOR VAGY HALÁLTÁBOR?

Az első hónapokban csak erdőirtás és barakképítés folyt. A tábort eredetileg nagyobb létszámúra tervezhették, abból gondolva, hogy munkaversenyben építettünk lakóbarakkokat, ezeket aztán később lebontottuk. Brigádokban dolgoztunk, minden brigádnak volt két egymást váltó ávós parancsnoka és egy rab brigádvezetője. Ez utóbbiakat eleinte mi választottuk — még mondja valaki, hogy Recsken nem volt demokrácia! — de a választott vezetőket hamar leváltották az ávósok s az ő embereiket nevezték ki helyükbe. Nincs szabály, ami alól ne volna kivétel; akadt tehát a *kiemelt vezetők* között is tisztességes ember. Általában mégis a hitvány emberek kerültek pozíciókba s volt köztük néhány olyan vadállat, aki kegyetlenségben az ávósokon is túltett.

A munkaidő nem az órához, hanem a naphoz igazodott, világosodástól sötétedésig dolgoztunk, télen tehát kevesebb volt a munkaórák száma. Hogy a veszteségből valamit behozzanak, télen napközben nem adtak enni. Reggel kaptuk meg a kávé-t meg a vacsorát, este az ebédet. A reggeli rendszerint pótkávé volt, a napi 40-45 dekás kenyéradaggal. Az ebéd valami híg leves meg főzelék, a vacsora: főzelék. Káposzta, bab, borsó, néha lencse, szárított krumpli, olykor főttészta; ebből állt a menü. (Legalábbis az elején. Később rosszabb lett.) Húst is adtak néha, de olyan keveset, hogy semmit se jelentett. A kosztanak csak a mennyisége, illetőleg kalóriaértéke érdekelt bennünket. Ahhoz a munkához, amit mi végeztünk, napi 3500-4000 kalória szükséges. Mi ennek a felét se kaptuk, tehát alig valamivel többet, mint amennyi egy pihenő ember életének fenntartásához elegendő. Ezen a koszton dolgoztunk megállás nélkül, illetve addig pihenve, amíg az ebédet befaltuk — már amikor adtak ebédet —, azonkívül napi két ötperces pihenő volt engedélyezve s ezt a felügyelő úr, ha jó kedve volt, meg is adta.

Így folyt az élet az első télen. A mindennapi robotban csak az érdekelt bennünket, sűrű lesz-e az étel? mekkora kanállal oszt a szakács? mikor hagyhatjuk abba a munkát? lesz-e esti „műsor” a barakkban? Az unatkozó ávósok ugyanis gyakran éj-

jeli „műsort” csináltak: úgynevezett szobarendet rendelték el, megnézték, tiszták-e a bakancsok — természetesen sohasem voltak tiszták —, vagy hipist tartottak. De az ávósoknak ez sem volt elég. A táborparancsnok bevezette a „félkájának” elnevezett büntetést. Ebéd- meg vacsoraosztáskor — azon a címen, hogy nem dolgoztunk eleget — félreállítottak néhányunkat s a szakács féladagot mért a csajkánkba. Mondanom sem kell, másnap még annyira se bírtuk a munkát. Velem hálistennek nem sokszor esett meg, de akivel ezt rendszeresen csinálták, az bizony már akkor elindult azon az úton, amelyről nincs visszatérés.

A nyomozók pedig — a besúgók segítségével — elindítottak egy ördögi kampányt. Szándékosan elterjesztettek olyan híreket, hogy ügyünkkel már az Egyesült Nemzetek szervezete is foglalkozik s nemsokára szabadulunk. Aki nem próbálta, nem tudja, milyen könnyű abban a helyzetben az ilyen híreket elhinni. A nem elég óvatosak tovább is adták a híreket s gyűltek a jelentések a nyomozók irodáiban. Az így léprecsaltakból meg természetesen az eleve veszélyesnek tartott emberekből alakították meg a büntetőbrigádot 1950. december 9-én. Az 5-ös barakk — ez lett a büntető — akkor még csak félig volt készen, annyira sem, mint a miénk, amikor beköltöztünk. Az embereknek vaksötétben kellett elhelyezkedniük a vizes priccseken; köztük őrjöngő ávósok futkostak zseblámpával — villany ott még nem volt — s úgy rugdosták helyükre az embereket.

Odakerült társaink sorsa ettől fogva még a miénknél is nehezebb lett. Ők keltek legkorábban, ők vonultak be legkésőbb. Velünk nem érintkezhetek, a munkahelyen — később a bányában is — elkerített helyen dolgoztak. Karácsony napján is kihajtották őket, mi aznap — ez volt az első recski karácsony — csak bent a táborban hordtuk a fát meg a követ. Feltűnő volt — ma sem értem az okát —, hogy a büntetőbrigádnak az ávósok által jóváhagyott rab vezetői nem az árulók, a besúgók közül kerültek ki, pedig az utóbbiak közül — érthető okokból — oda is besoroltak egyet-kettőt. Vezetőjük mégis — ha jól emlékszem — előbb Benkő Zoltán, majd Kéri Kálmán lett. Az előbbi én az ávósokkal való ellenszegülésben a meggondolatlanságig vak-

merőnek tartottam, „Kálmán bácsi” pedig — így tituláltuk Recskén az 1. magyar hadsereg volt vezérkari főnökét — higgadt bölcseséggel párosult tisztességéről volt közismert.

1951 januárjában megérkezett Tarcsáról az utolsó csoport, mintegy ötszáz ember. Velük emelkedett a tábor létszáma a hosszú ideig nagyjából állandó ezerháromszázra. Ekkor kezdtük megnyitni a kőbányát és primitív eszközökkel, sokszor szinte puszta kézzel fejtettük le a köbméterek ezreit. Az egyetlen szállítóeszköz ekkor még a hordsaroglya volt, amelyet mi tróglinak neveztünk. Két hosszú faágra keresztben rászegelt gallyakból állt, üresen is elég volt felemelni, hát még ha megrakatták kővel vagy földdel. Több szinten kezdtük meg a fejtést, természetesen normában dolgozva. Mi egyre gyengültünk, a norma folyton emelkedett. A lefejtett föld alól mind nagyobb sziklatömbök bukkantak elő, s bár messze voltunk attól, hogy elérjük a tömör kőzetet, volt már annyi kő, hogy meg lehetett kezdeni a törést. A kőtörés nagyon nehéz munka, amellettt hetekig tart, míg az ember megtanulja, hova kell ütni, hogy minél kevesebb fáradsággal fel lehessen aprózni egy szikladarabot. Én legalább nagyon nehezen tanultam meg — kétkezi munkához szokott embernek bizonyára könnyebben ment —, de azért néhány hét múlva már elég ügyesen csináltam. Csak az erő lett egyre kevesebb. Nem is értük el a normát soha, legfeljebb az a néhány ember, akit engedtek csálni, hogy mások elé példaképül lehessen őket állítani. Az elcsigázott emberek egyszerűen nem bírták a munkát, fenyegetés, verés, fogda mitsem használt.

Az igazi fogda ekkor még nem épült meg, erre a célra egy vizes fenekű vermet használtak, amit mi bunkernak hívtunk. Gábori György — egyike az elsőeknek, akik megismerkedtek a bunkerral — így ír róla:

„Az egyik reggel a szokottnál is hidegebb volt, november végén jártunk már. Éppen egy rönköt cipeltünk kifelé az erdőből. Kezünk megdermedt a hidegtől, én már azon voltam, hogy eleresztem a nedves, csúszós törzset, de szerencsére a társaim sem bírták tovább s közös elhatározással megálltunk, hogy a rönköt

ledobva megdörzsöljük meggémberedett kezünket. Egy ávos rajtakapott bennünket s rögtön megkérdezte, hogy mertünk engedély nélkül megállni. Vesztemre, és válaszoltam. Próbáltam megmagyarázni, hogy csak egy percre álltunk meg, mert egyszerűen nem bírtuk tovább; de az ávos oda se figyelt. Csak a nevemet kérdezte s utasított, hogy munka után jelentkezzem az ügyeletes felügyelő úrnál.'

Az ügyeletes, mikor estére jelentkeztem, kihúzatta velem a bakancsomba fűzött spárgát, végigmotozta zsebeimet, majd átadott egy ávosnak, aki a bunkerhez kísért. Még éppen láttam, hogy két társunkat akkor engedték ki a csapóajtón. Rettenetes állapotban voltak. Mindkettő csupa sár volt, a ruhájuk, az arcuk, a kezük is. Ijedt mozdulattal léptek arrébb, mikor az ávos rájuk mordult. A csapóajtó nyitva volt. Az engem kísérő ávos parancsára megindultam lefelé az agyagba vágott, csúszós lépcsőkön. Az eső most is esett. Talán két lépcsőt hagyhattam magam mögött, amikor hátulról hatalmas rúgás érte a vállamat s én egyensúlyomat veszítve, orral előre buktam. A homlokom az egyik gerendának vágódott, én pedig elterültem a bunker alján. Az ávos ordított utánam, hogy álljak fel, majd ráncsapta az ajtót. A gödör alja nem sár volt, hanem víz. Valahol befolyt az esőle s elborított a bunker alján mindent. Sokáig tipródtam a vízben, amíg szemem hozzászokott a sötétséghez és felfedeztem egy priccszerű alkalmatosságot a gödör egyik oldalában. Erre ültem rá s tapogattam a homlokomat. Pár pillanat múlva megint ordítást hallottam felülről: 'Ürge, mit csinálsz?' Nem tudom, miért neveztek minket ürgének abban az időben az ávosok, de most valóban ürgének, kiöntött ürgének éreztem magamat. 'A priccsen ülök, felügyelő úr!' — szóltam. 'Mit, a priccsen ülsz? Te gazember, te csavargó, le mertél ülni? Ki adott neked erre parancsot?' — ordított le az ávos. Felugrottam s álltam a vízben. S most aztán a vezényszavak özönét küldte utánam: tornáztatni kezdett. Azt tudtam, hogy a csapóajtót közben felnyitotta, de tudtam azt is, hogy engem nem láthat a sötétségben. Mégsem mertem megtagadni az engedelmességet, vakon teljesítettem a parancsait, felálltam, nekitámaszkodtam a falnak, aztán megint le-

ültem. Mindezt bokáig érő vízben. Nem tudom, mennyi ideig tartott ez a csuklógyakorlat, de valahányszor a földre kellett vetnem magamat, vagy leülnöm a vízbe, a hideg verejték szaladt végig a hátamon.

Majd egy órányit békén hagyott. Ültem a priccsen, de remegtem a hidegtől. Már-már azt gondoltam, hogy jobb volna mozogni, de akkor meg a vízben kellene állnom. De nem hagyott az ávós hosszú ideig békén. Megint újrakezdte a csuklóztatást, s amikor azt elúnta, nótát rendelt. Sohasem voltam valami nagy nótázó, de ezt a nótáztatást nem felejttem el.

Nehezen virradt meg a reggel. Az éjszaka során egy szemernyi sem aludtam. Amikor ébresztőre kongattak, akkor eresztettek fel a bunkerből. Éppúgy néztem ki én is, mint az a két szerencsétlen ember, akiket az előző este láttam onnan kijönni. Merő sár voltam, a bakancsom tele volt latyakkal és reszkettem a hideg, hajnali esőben.”

Ugyanez a Gábori György a dachau koncentrációs táborban is megjárta, érdemes idézni, hogyan hasonlítja össze Recskkel:

„Azon az embertelenségen, amit a második világháború előtt és alatt a német SS-alakulatok emberek millióin elkövettek, nincs mit menteni. Mégis, az én tapasztalatom szerint, ha az SS-ek munkára fogtak bennünket, közben nem kínoztak. Nem hiszem, hogy ezt emberségből cselekedték volna, inkább ökonómiai elvek miatt: termelő elemek voltunk s tudták, miképp hasznosíthatnak minket a legjobban. Itt, a recski táborban semmiféle hasonló meggondolás nem érvényesült; csupán a gonoszság, elvetemültség, szadizmus és a bosszú. Itt a ránk kiszabott munka nem a termelést szolgálta, hanem a kínzást.”

Gáborinak egyszer a kezébe adtak az ávósok egy veder hideg vizet, hogy a gúzsbakötve hóba ültetett B. Rácz Istvánnak a fejére öntse. Fenyégetések, sőt verés után sem tette meg, s nem tudom, melyikük volt bátrabb, a parancsot megtagadó Gábori-e, vagy a hóban ülő másik áldozat, aki biztatta barátját, öntse nyugodtan a vizet, ne hagyja verni magát. Utóbbi rabtársunkkal kap-

csolatban el kell mondanom egy régi történetet, amely csak lát-szólag nem tartozik ide.

1944 karácsony estéjén — akkor nem Sztálin, hanem Hitler talpnyalóinak fogságában voltunk — két rab hozta a kondért a Margit körúti fogház 96-os cellájába. Az egyik B. Rácz István volt, egy a tizenkettő közül; ennyien kerülünk börtönbe az egyetemi ifjúság ellenállási mozgalmának egyik legaktívabb csoportjából. A fegyőrök nem nagyon figyeltek s levesosztás közben szólhatott hozzám. „Nincs nagy baj — mondotta, —, ha el is visznek bennünket Sopronkőhidára, megbízható hírek szerint csak négyőnkre vár a biztos halál. Kiss Sándor, Jónás Pál, Zimányi Tibor sorsát meg az enyémet már eldöntötték; még két halálos ítéletet fontolgatnak: a Horváth Jánosét meg a tiedet. De emberi számítás szerint bizonyos, hogy Fiam István és a többiek megmenekülnek.”

A Sopronkőhidára való szállítás időhiány miatt elmaradt. Ennek okairól s a huszadik századi „ordas eszmék” barbárságáról az említett hétből ötnek volt alkalmja Recsken elmélkedni. A másik kettőnek — Kiss Sándornak és Horváth Jánosnak — csak azért nem, mert őket az ávosok már 1947 elején elhurcolták. A népi demokrácia ama „fejletlen” korszakában még nem volt recski tábor, ők tehát „törvényes bírói ítélettel” börtönben ülték le a kiszabott nehéz éveket.

A munka kérdésében Gáborinál is illetékesebb egy másik volt rabtársunk: Takács István kovácsmester. Munkásember volt a szó legnemesebb értelmében, hitt abban, hogy „a munkával nem lehet játszani, dolgozni kell, . . . úgy, hogy a munkának meg is legyen az eredménye”. Örült, hogy — Recskre kerülve — egy fészernél másodmagával azonnal megkezdhetette a kovácsmunkát. A primitív szerszámokkal bajlódva, de ügyesen dolgoztak; szaporodtak a frissen kovácsolt ácskapcsok.

„Harmadnap aztán ráncszakadt a pokol” — írja Takács István —, „három prémes bundába, halinacsizmába, kucsmába öltözött ávos mustrálgatott bennünket egy darabig. Aztán az egyik közelebb lépett s engem magához intett. „Maguk mit csi-

nálnak itt?’ — kérdezte. Megmondtam, hogy ácskapcsokat. „Nekem ne fecsegi itt összevissza mindenfélét! Lógtok mind a ketten! Egy félórája figyeljük a munkátokat s úgy mozogtok, mint a tetű. Azt hiszitek, itt lógni lehet, meg melegedni a tűznél? Hány ácskapcsot csináltatok tegnap?” Visszamentem a tízesével összekötött ácskapcsokhoz, megszámloltam őket. Megmondtam az ávosnak. Ez hirtelen nekemugrott, elkapta a torkomat s úgy üvöltött, hogy majd ő megmutatja, hogy kell itt dolgozni...

Elment valamerre és kisvártatva visszatért egy tízkilós kőtörő kalapáccsal. Azt nyomta a kezembe. Nekem már sokféle kalapács volt a kezemben, s nem hiszem, hogy lenne kovácsszerszám, amit ne ismernék. De tízkilós kőtörőkalapáccsal, ami akkora, mint a legnagyobb ráverő kalapács, félkézzel még nem kovácsoltam. Értetlenül néztem a kalapácsot. Az ávos ordítva biztatott. Balkezemben fogóval tartottam az izzó vasdarabot, jobbkezemmel igyekeztem megemelni az óriási kalapácsot. Csak akkor sikerült, amikor egészen a nyél tövéig fogtam meg. Persze, így nem lehetett vele kovácsolni, hiszen csak ráejtettem a vasdarabra. Az ávosok vigyorgó arccal nézték a kínládásomat...

De megúnták ezt is, otthagytak a tízkilós kalapáccsal. Én meg nem tudtam, most hogyan folytassam a munkámat. Lestem az ávosokat, az egyik a bánya szélén állott. Nem mertem kicserélni a kalapácsot. Ütögettem a tízkilóssal a vasat, persze minden eredmény nélkül. Már tucatnyi szétvert vasdarab feküdt mellettem a földön.

Vagy félóra múlva visszajött az ávos, aki kicseréltette velem a kalapácsot. Nézegette a munkámat pár percig, aztán szólt, hogy menjek csak oda. Megálltam előtte. „Maga meg mit csinál? Mi a maga foglalkozása?” Előbb értetlenül néztem rá s nem szóltam semmit. Erre két akkora pofont adott, hogy csak szédelegtem. De álltam tovább szótlanul. „Mi a maga foglalkozása?” — kérdezte újból. Megmondtam, hogy kovács vagyok. „Kovács? S így dolgozik? Maga semmihez sem ért. Elpocsékolja ezeket a vasakat, elpocsékolja a nép vagyónát! Mutassa csak, hogy néznek ki azok az ácskapcsok!” Felvettem egyet a földről, odavittem az ávosnak. Kezébe vette. „Mutassa csak a kezét!” — parancsolt rám. Mutat-

tam, erre ütni kezdte a sarkos, valóban össze-vissza kalapált vasdarabbal a kezem fejét és ordított: „Tönkreteszi a nép vagyónát? Így kell megbecsülni a dolgozó magyar népet? Még itt is szabotálnak? Mi?” — s közben verte a kezemet. A hidegben meggémberedett kezemen egyre kopogtak az éles vasdarab ütései. Kékre verte a kezem és sokhelyen felhasította, sikítani szerettem volna a fájdalomtól...

Harmadik napja voltam akkor Recsken. S azt hiszem, már akkor kitanultam, hogy itt miről van szó. Hogy itt nem dolgoztatni fognak bennünket, hanem kínozni...

Szóval nem ment a munka. Legalábbis nem úgy, ahogy a táborparancsnok — vagy talán a felettese — elképzelte. Ekkor találták ki a legkegyetlenebb, a verésnél is embertelenebb módszert. Kihírdették, hogy aki két hónapig mindennap teljesíti a normát, levelet írhat haza a családjának. Ennek volt hatása. Sok szenvedésünk között talán a legnagyobb az volt, hogy a világtól teljesen elzárva éltünk. Nem tudhattunk semmit arról, ami a kerítésen kívül történik, családunk sem sejtette, élünk-e még valahol. A recski tábornak a pusztá létezését is titokban tartották.

Elég sok hiszékeny ember volt, aki remélte, hogy levelet írhat s elkezdett kétségbeesetten dolgozni. Sokan belerokkantak, némelyik életre szóló nyomorúságot szerzett magának, s volt, aki már nem érte meg a levélírás napját. Mert a levélírás megtörtént. Egy vasárnap délután a kiválasztott emberek — ha jól emlékszem, tízen—megírták a levelet. Könnyű kitalálni: egyetlen levél sem érkezett meg a címzetthez. Persze nem mindenki volt ilyen hiszékeny. Egy pécsi ügyvéd, aki dadogott egy kicsit, különösen, ha izgalomba hozták, megkérdezte a levélírás kihirdetésekor: „És a f-feleségemnek m-mennyi k-követ kell törnie, hogy v-válaszolhasson?”

Amint az igazi fogda megépült, kétféle fogdabüntetést rendszeresítettek. Az állandó fogdások éjjel-nappal a fogdában voltak, nem vitték őket munkára, viszont csak egy darab kenyeret meg egy félcsajka kávékaptak naponta. Ez volt az „eszpresszó-kúra”. Az éjjeli fogdások nappal dolgoztak, enni is kaptak, de éjszakára

— alvás helyett — a fogdán gúzsbakötötték őket. (Olykor keverték is a kétfajta büntetést.) A fogda folyosóját az ávósok számára kályhával fűtötték, ott ültek sorban a gúzsbakötött emberek, az első óra után rendszerint eszméletüket veszítve. Egy rabtársunkat közel lökték a kályhához, néhány magánál levő ember még érezte az égett hús szagát, jelentette is a felügyelőnek, de az nem törődött vele. Istennek hála, nem voltam a jelenetnek tanúja, nem ismerem a pontos részleteket, de a Kiss Dániel fényképét — a kezekkel, amelyekről a leégett ujjak hiányoznak — ma is csak megrendülten tudom nézni.

Az ávósok szinte közöttünk éltek, mégsem vették észre, hogy becsapták őket: mi nem vagyunk gonosztevők. Hihetetlen gyanakovással nézték minden mozdulatunkat, figyeltek bennünket, de ahhoz, hogy szenvedéseinket észrevegyék, nem volt érzékük. Majdnem védelmükre mondom, hogy közülük a nagyon buták — s ilyen volt a legtöbb — nem is értették, miről van szó. Ez aztán néha tragikomikus félreértésekhez vezetett. Egyszer ki-döntött szálfákat cipeltünk az erdőben. Egy Kukucs Lajos nevű társunknak félre kellett mennie. Nélküle nem lehet továbbmen-ni, nemcsak a létszám miatt, azért is lehetetlen a továbbmenés, mert egy fa alá éppen csak annyi embert engedtek állni, amennyi összerogyás nélkül elbírja. A hullafáradt emberek leülnek a föld-redobott szálfára s titokban örülnek a rendkívüli pihenőnek. Igen ám, de hirtelen feltűnik két ávós. Rögtön felugrik mindenki, attól félve, hogy nagy baj lesz a meg nem engedett pihenő miatt, s ketten is elkezdenek kiabálni be az erdőbe: „Lajos! Kukucs! Kukucs!” Az eső reménytelenül esett, az elszürkült arcú, mocs-kos embereken messziről látszott, hogy nyomorult életüket alig vonszolják. Az ávósok is ezt láthatták, mégis, ahogy odaértek s megálltak, egyikük így szólt a társához: „Te, az anyjuk istenit! Ezeknek még itt is van kedvük játszani!”

Naponta fejenként három cigarettát kaptunk, ez volt egyelő-re a „fizetés”. De ez is csak arra volt jó, hogy legyen mit meg-vonni. Magukon uralkodni nem tudó szenvedélyes dohányosok so-kat szenvedtek. Volt, aki cigarettáért mindenre vállalkozott, be-súgásra is, mások a kenyérüket adták oda érte s a szó szoros ér-

telmében éhenhaltak. Sokan kevés szabadidejükben szipkát faragtak s egy jól kiszívott régi szipkáért két újat is adtak cserébe. A nikotinnal átitatott használt szipkát aztán hajszálvékony szilánkokra vágták, cementzsákpapírba sodorták s azt szívták. (Azt, hogy élek, többek között annak is köszönhetem, hogy — amikor kellett — le tudtam mondani a dohányzásról.)

Tavaszi felé — 1951-et írtunk — „nagy esemény” történt. A táborparancsnok kihirdette (még ez is éjjel történt, az ilyesmit éjjel csinálták, minden lehetőséget felhasználva, hogy aludni se hagyjanak), szóval kihirdette, hogy mi mától kezdve „szabad munkavállalók” vagyunk. Ez a gyakorlatban semmit se jelentett, mindössze az történt, hogy alakult egy vállalat — az Államvédelmi Hatóság keretében — az általunk feltárt kőbánya művelésére, s mi ennek a vállalatnak — papíron — munkásai lettünk. A vállalat neve úgy emlékszem „KÖMI 401” volt; a KÖMI — Közérdekű Munkák Igazgatósága — kifejezetten a rabok dolgoztatására jött létre. Ettől kezdve még jobban kínoztak a munkával s még gondosabban számontartották, mit termeltünk.

Egy köbméter kő megtöréséért 13 forint 50 fillért fizettek, s egy jóltáplált munkás egész nap erősen dolgozik, ha ennyit akar törni. A mi normánk ekkor napi másfél köbméter volt, elvileg tehát kereshettünk volna — ha megtörjük a normát — kerek húsz forintot naponta. A valóságban sokkal kevesebbet kerestünk, papíron is, abból levontak húsz százalékot — mert rabok voltunk —, aztán külön levonták az ellátási és őrzési díjat — igazán nem kívánhattuk, hogy ingyen őrizzenek — s ami megmaradt — ha maradt valami —, abból lehetett „spájzolni”. Pénzt persze sose láttunk, a hónap végén felolvasták annak a néhány embernek a nevét, akinek maradt valami pénze s felírták, hogy mit akar vásárolni. Az első spájzoláskor csak vegyes gyümölcsíz és krumplicukor volt a listán, a kommunista közgazdaság szakértői talán meg tudnák mondani az okát. Mindenesetre nagy izgalommal vártuk az eredményt, a gyümölcsíz valóban megérkezett, a krumplicukor azóta sem. Egy másik spájzoláskor céklát lehetett rendelni, megint nem tudom, miért éppen azt. Én ugyan nem spájzoltam akkor se, de valaki adott egy kis darabot, azóta tudom,

hogy éhes embernek is nagyon rossz a cékla nyersen. A lista később kibővült: lehetett íratni kenyeret, kristálycukrot, étolajat, dohányt, cigarettapapírt, sőt WC-papírt is. (Ebbe is lehetett cigarettát sodorni.)

A SZÖKÉS

1951 májusában olyasvalami történt, ami az egész tábor életét felkavarta és a spájzolásnak is — hosszú időre — véget vetett. Május 20-án, vasárnap, nyolc ember megszökött a táborból. (Ez volt az első és egyetlen szökés a bekerített táborból, nem számítva tehát az alapítás utáni rövid, kerítés-nélküli korszakot. Abból az időből is csak egy ember szökéséről tudok.) Hetet elfogtak közülük, a nyolcadik, Michnay Gyula, kijutott nyugatra. Tőle tudta meg a szabad világ — akarva, nem akarva — a recski szörnyűségeket, s a nyugati rádiók adásából hallották meg hozzátartozóink, hogy Recsken vagyunk. Ez a rendkívül tehetséges, intelligens ember volt rabtársai közül körülbelül hatszáznak a nevére emlékezett.

Vasárnap vállalati munka nem volt, ilyenkor ügynevezett hatósági munkát végeztünk, vagyis az ávósoknak dolgoztunk. „Csavargók, ma nem lesz munka, csak kőhordás!” — rendszerint így kezdték az ávósok vasárnap hajnalban. Mi aztán hordtuk a követ, le a hegyről. Rengeteg kő kellett az utakhoz, járdákhoz, terekhez az ávós körletben. Az ávósok árgus szemekkel figyelték, ki mekkora követ visz, külön tudomány volt olyat kiválasztani, amely nagynak látszik, mégsem túlságosan nehéz. Velem egyszer visszavitték a kicsinek talált követ, futva mentem fel vele a hegyre. (Nem jószántamból, vérebeket uszítottak utánam.) Ezek a kőhordások még a hétköznapi munkánál is fárasztóbbak voltak, annak ellenére, hogy vasárnap csak délig dolgoztunk. Pontosabban: *ebédig* dolgoztunk, de az ebédet vasárnap rendszerint 3-4 óra körül adták. Néha mégis volt délután egy kis szabadidő, ha épp nem volt motozás, vagy nem rakatták velünk — „szobarend” címen — egyik helyről a másikra vackainkat.

A munka szerencse dolga volt. Nem mindenki hordott követ, akadt könnyebb feladat is. Néha sikerült bekerülnöm a favágók közé. Az ügyesebbek megfordították a fűrész — úgy könnyebb húzni — s csak akkor fordították vissza, ha jöttek az ávosok. (A vasárnapi hatósági munkára általában nem volt norma.) Egy szép napos délelőttön fát vágtunk az erdő szélén. Ávos nem volt a közelben, a fűrész még megfordítva se nagyon húztuk. Egyszer csak feltűnik egy ávos, mindenki lázas munkába kezd. De az ávos elmegy mellettünk, ügyet se vetve ránk. Egyik — kissé együgyű — társunk, aki közel állt az ösvényhez, utána néz s megszólal, nem leplezhető őszinteséggel a hangjában: „Milyen jó ember a felügyelő úr!” Kicsit meglepődve néztünk rá, de megmagyarázta: „Hát nézzék, itt ment el mellettem s nem rúgta el a bokámat!”

Általában vasárnap egy kicsit rendszertelenebbül ment minden. Nem dolgoztak együtt az egy brigádba tartozók, kevesebb volt az ávos. Egy ilyen napot használtak ki Michnayék. Közülük néhányan műhelyekben dolgoztak. Kovácsok, lakatosok, ácsok, asztalosok mellett — akikre a bányaiüzemnek szüksége volt — szabók és cipészek is kellettek az ávosok ellátására. Készítettek maguknak egy teljes ávos egyenruhát meg egy fa géppisztolyt, s egyikük beöltözött ávosnak. A szökés jelenetének a résztvevőkön kívül tanúja nem volt, én tehát a Michnay visszaemlékezéséből idézek. Annyit előre kell bocsátanom, hogy a tábortól nyugatra — a kőbányával, tehát a Csákánykő északi oldalával nagyjából egymagasságban — robbanóanyagraktár épült, s hogy ehhez kerülő nélkül el lehessen jutni, az ávosok átvágták a szögesdrótokat ott, ahol a raktárhoz vezető legrövidebb út a kerítést elérte. Ők nyitották ki s zárták be újra — visszaakasztva a drótokat — ezt a nemhivatalos kaput, valahányszor munkásokat kísértek ki a raktárhoz, vagy vissza a táborba. A szökni akarók ezt a helyet szemelték ki.

„Elérkezett végre — írja Michnay — a várvavárt nap: 1951. május 20-a. Ébresztő után összefutottunk egy pillanatra s megállapodtunk, hogy az első őrsváltás előtt kíséreljük meg a tá-

bor elhagyását, közvetlenül kilenc óra előtt, amikor a tornyokban szolgálatot teljesítő ávósok már fáradtak lehetnek és türelmetlenül várják leváltásukat. Terv szerint akkor kezdjük meg a gyülekezést, amikor a törzsben a leváltásra induló őrség sorakozik. Körülbelül ennyi időre volt szükségünk, hogy még őrségváltás előtt túljussunk a kerítésen. Gyülekezési helynek a bányabeli latrina környékét beszéltük meg, ahol különösebb feltűnés nélkül jöhetünk össze s elvegyülhetünk odaigyekvő társaink között. Megállapodás szerint Mózes Mihály és én ezen a helyen várjuk be a többieket, akik egymás közelében dolgoznak majd ezen a vasárnapon.

Vasárnap volt lehetőség arra, hogy az egyes munkabrigádokba beosztottak valamelyest összekeveredjenek. Minden brigádnak megvolt ugyan a kijelölt munkahelye, de ezek annyira egymásba folytak, hogy a felügyelő ávósok sem ismerték ki magukat. Én ezen a reggelen Cseh Ödönnel hordtam gyeptéglát az ávós barakkok körüli füvesítéshez. Egyre idegesebb voltam. Óránk nem volt ugyan, de a nap állásából úgy véltem, fél kilenc lehet. Legnagyobb gondom az volt, hogyan tudok megszabadulni Ödöntől. Végülis ő adott erre lehetőséget, letette a hordsaroglya egyik végét és rám szólt, hogy ő elmegy dolgozni. Fellelegzettem, gyorsan eltűntem az erdőben s indultam a megbeszélt helyre, itt Mózes Mihály már várt rám. Nemsokára feltűntek az erdei úton Lőcsey Gézáék is. Lőcsey oldalt ment, kitűnően festett ávós egyenruhájában. „Géppisztolyát” kicsit hanyagul lógatta a vállán, úgy, ahogy azt a tábor területén fegyverrel közlekedő ávósok szokták. Sapkája mélyen a szemére volt húzva, egészen beárnyékolta az arcát. A sort Stern Pál és Stern Mendel nyitották meg egy hordsaroglyával, amelyen meglehetősen sok téglát cipeltek. Harashti József és Kertész Géza ugyancsak egy hordsaroglyát vittek egy teli cementes zsákkal. Kihut József néhány szerszámot, lapátot, keverőkanalat vitt a vállán, Mózes Mihály és én pedig egy-egy nagy követ cipeltünk. A köveket a megelőző napok egyikén vittük a találkozóhely közelébe, s minden feltűnés nélkül szedtük fel, mikor a csoport végéhez csatlakoztunk.

Azt hiszem, vállalkozásunk sokkal veszélyesebb volt annál, hogysem még izgulhattunk volna. Semmivel sem dobogott jobban a szívem, mint máskor, amikor közeledtünk a kerítés felé. Azt hiszem, a többiek sem izgultak, vagy legalábbis nem látszott rajtuk. Lőcsey pedig olyan unalommal kísért bennünket, hogy bármelyik — a vasárnapi szolgálatért kesergő — ávós őrt meghazudtolta volna. A kerítést két őrtoronytól egyenlő távolságra nyitották ki, illetőleg vágták keresztül, s a tornyok mintegy 30-30 méternyire lehettek a réstől. A baloldali őrtoronyban szolgálatot teljesítő őr ránkvillantotta a tekintetét, majd elfordult más irányba. A jobboldali toronyban figyelő ávós pedig közömbös arccal, szóltanul nézte a csoportunkat. Mi pedig közeledtünk a kerítés felé, talán húsz méter lehetett még hátra. Teljesen nyílt terepen jártunk, ahol csak alacsony gaz nőtt. Ekkor Lőcsey, az 'ávós kísérőnk', a szájában tartott cigarettából még húzott egy mély slukkot, majd széles ívben eldobta a cigarettavéget. Kihut József, vállán a szerszámokkal a csikk után ugrott. Jó pár lépést kellett megtennie, amíg elérte a ritka kincset. A bennünket közömbösen figyelő őr tekintete ösztönösen a sorból kilépő emberre villant s figyelte, hogyan keresi meg a gaz között a csikket. Mindezt előre megbeszéltük. Legtöbbet azért aggódtunk, hogy Lőcseyt felismeri az őrtoronyban lévő valamelyik ávós. Legjobbnek véltük, hogy Lőcsey és Kihut megjátsszák ezt a csikkeldobási jelenetet. De kiszámított volt Lőcsey utolsó slukkja is. Amíg mélyen szívt a cigarettáját, jobbkeze eltakarta a jobbról levő toronyban álló őr figyelő tekintete elől az arcát. Ha történetesen a baloldali őr figyelte volna a csoportot, akkor a balkezevel fogta volna meg a cigarettáját. Számításunk bevált. Amíg az őr Kihutot figyelte, Lőcsey elérte a kerítést, nyugodt mozdulatokkal kiakasztotta a szögesdrótokat, de ekkor már csak a hátát lehetett látni az őrtoronyból. Átlépett a résen és oldalra állt, lövésre készen tartott 'géppisztollyal', megint csak háttal a figyelő őrnek. Mi pedig zárt rendben vittük át terhünket a kettős drótkerítésen. Ahogy átértünk, néhány másodpercre megálltunk, hogy Lőcsey visszaakaszthassa a drótokat. Majd elindultunk nyugodtnak látszó lépetekkel a tábor kerítését kívülről körülfogó irtáson át az erdőben

épülő robbanóanyagraktár felé, ahova már nem láthatott egyik
ősr sem.”

Talán két-három órányi időt nyertek, addigra a táborban kiderült a szökés. Valamelyik brigádvezető elkezdte keresni az egyiket, aki már nagyon rég elment a latrinára. Nem találta, s jelentette a „felügyelő úrnak.” Rögtön csengetés, „nyomás be a barakkba”, ideges ordítás, létszámra sorakozó. Számlálás ötször, hatszor, nem stimmel a létszám. Riadó fent a törzsben, ránkzárják a barakkajtókat, idegen ávósok érkeznek autón s elkezdődik a hajsza, amiből mi persze semmit se látunk, csak sejtjük, mi történik. Évek múlva hallottuk, hogy harmincezer ávóssal meg katonával kerestették őket, tűvé téve az egész országot. Közben ráérték velünk is foglalkozni; rettenetes napok következtek. Körülbelül ötven embert fogdára vittek, mindenkit, aki a szököttek valamelyike mellett feküdt, velük dolgozni vagy beszélni látták. A barakkokban egymást követték a verések. Én akkor a hatosban laktam, nálunk egyszer mindenkit megverték, akinek a lábán nem volt bakancs, amikor hirtelen bejöttek, a szomszéd barakkban azokat verték meg, akik bakancsban voltak. Ekkor kezdték alkalmazni általánosságban azt a módszert, amit addig csak a büntetőbarakkban használtak: beszorítottak bennünket a barakk egyik végébe, onnan egyenként kellett átfutnunk a másik oldalra az ávósok sorfala között, akik vertek bennünket lecsatolt derékszíjjal, botokkal s mindennel, ami a kezük ügyébe került. Napokig nem volt munka, nem mehettünk ki a barakkokból és szinte óránként jöttek verekedni és ordítani. Tartottak egy minden addigit felülmúló hipist, mindent elvettek, ami „nem volt rendszeresítve”, s a szokottnál is jobban összeverték, akinél találtak valamit. Tőlem a kis játék karórát vették el, egyebem már nem volt; a feleségem fényképét addigra elégettem, hogy ne kerüljön a kezükbe.

De ez mind semmi ahhoz képest, amit a szökés miatt fogdára került társaink elszenvedtek.

Nagy András, parasztember egy Bodrog-menti faluból, abból a fajtából való, akikről „...név szerint soha nem emlékezett

meg a történelem, pedig — s ezt a parókián található anyakönyvi adatok is bizonyítják — őseim hosszú századok óta laktak szülőhelyemen. Igaz, soha senki sem volt közülünk nevezetes. Parasztok voltunk majd valamennyien, s katonák, ha háborúba kellett menni a török, a német vagy az orosz ellen. Szántottunk, vettünk, gyümölcsfát, szőlőt telepítettünk s arattunk, szüreteltünk — hol magunknak, hol másoknak. Ahogy hozta a sors.”

A szökés utáni időkre így emlékszik Nagy András:

„A mi barakkunkból két ember szökött meg, Lőcsey Géza és Haraszi József. Lőcsey a szomszédom volt. Örültem is, féltem is, amikor létszámolvasásnál ez a két ember nem volt meg. Nemsokára bejött a barakkba a táborparancsnokhelyettes és másik három ávós. Kérdezték, hogy hol aludt a két megszökött ember. Azután ezek szomszédjait vették elő, engem is. Felvittek a parancsnokságra és a fal felé állítottak. Hátratett kézzel, a falnak nyomott homlokkal álltunk itt órákon keresztül, amikor végre elvittek kihallgatni. Két ávós mindjárt nekem esett s a derékszíjukkal véresre vertek. Csak azután kérdezte meg a Sísapkásnak nevezett nyomozó, mióta tudok arról, hogy Lőcsey meg akart szökni? Elmondtam, fogalmam sem volt arról, hogy szökést forgatott volna a fejében. Ez megfelelt az igazságnak. Lőcsey Géza kitűnő bajtárs volt, de velem soha nem beszélt semmiféle szökési tervéről.

Órákon keresztül faggattak, majd visszavittek a pajtába a fal mellé. Valahogy nem állhattam jól oda, ahova mutatta az egyik őr, mert odajött hozzám és az arcomat beleverte a falba. Elindult az orrom vére, de meg se fordultam; majd eláll, gondoltam. Végig is folyt az arcomon, az államon, belefolyt az ingembe. Pár perc múlva csupa vérlucskos lettem, de nem fordultam meg. Az az ávós, aki őrzött bennünket, az se törődött ezzel semmit sem. Biztosan látott már különölgő dolgokat is.

Most a másik szomszédját vitték el Lőcseynek. Ezt is agyba-főbe verve, kék arccal hozták vissza. Estére vagy ötvenen álltunk a fal mellett. Állandóan vitték kihallgatásra a fal mellől az

embereket. Énhozzám reggelig már nem szóltak. Csak álltam, megrogyott térdel, egyre inkább elfáradva a fal mellett. Neki-dültem a hideg téglafalnak, ez valamennyire enyhítette fájdalma-mat, de az őrt álló ávos azonnal megbökött a géppisztolya agyá-val, hogy csak a homlokommal támaszkodjam a falnak. Persze, nem ment, háromszor vesztettem el az eszméletemet azon az éjszakán.”

Volt, akinek ennél kegyetlenebb sors jutott, az így szeren-csétlenül jártakból — beleértve a később visszahozott szökötteket is — néhányat a szó szoros értelmében nyomorékká vertek. De hadd mondja el Nagy András a történet végét:

„Hat hét múlva engedtek fel a fogdáról. Akkor tudtam meg, hogy kik szöktek meg Lőcseyn és Harasztin kívül, s hogy vala-mennyit elfogták, egy társunk kivételével, akit a felolvasott napi-parancs szerint a határon agyonlőttek. Később, nem tudom már pontosan mikor, valóban visszahoztak a megszököttekből hetet. Ezt a napot sem lehet elfelejteni. Délelőtt hirtelen be kellett vonulnunk a munkahelyünkről a barakkokba. Minden brigádból felolvastak egy csomó nevet — köztük az enyémet is —, fel kel-lett mennünk a pajta elé, hogy megnézzük a szerencsétlen, elfo-gott társainkat. A táborparancsnok szólt hozzánk. Elmondotta, hogy itt vannak azok a bajtársiatlan emberek, akik miatt nekünk kellett szenvednünk. Akik csak magukra gondoltak és nem ar-ra, hogy ha megszöknék, mi is viseljük majd a következményeket. Ezután közölte, hogy most visszaadhatjuk ezeknek a felelőtlen embereknek az általunk elviselt szenvedéseket. Ki vannak nekünk szolgáltatva, akár agyon is verhetjük őket. Senki sem fogja már számonkérni ezeket az embereket, akik úgyis a börtönben fognak megrohadni.

Nem, nem lehet elfelejteni ezeket az órákat. Nekem föld-be gyökerezett a lábam. Mozdulni sem tudtam. Előbb senki sem mozdult a sorból, azután néhányan kiléptek. Ezeket az embere-ket sem lehet elfelejteni: Lencsés Ferenc, a tábori szakács; Ir-csik Károly, egy volt államvédelmista; Tallián László, az egyik

legvadabb és legkegyetlenebb brigádvezető; Golda Győző, egy tatabányai fickó; mind a tábor sőpredékei. Ezek az elvetemült csirkefogók nekiestek szerencsétlen visszahozott társainknak és az ávósok röheje, biztatása mellett agyba-főbe verték őket. Azután mások is akadtak, akik csatlakoztak hozzájuk. Ám a többség ott maradt a sorban és vártuk, hogy most majd nekünk esnek. De az ávósok nem mozdultak. . .”

A nyolcadikat, Michnay Gyulát, amint említettem — s amint ezt már Recsken is tudtuk — nem lőtték agyon. A már idézett visszaemlékezés végén keserűen ír arról, hogy Ausztriában az amerikaiak „védőőrizetbe” vették, egy szavát se hitték el. Jules — ahogy mi neveztük francia rokonsága miatt — bátor is volt, tele energiával, mindent legyőző optimizmussal. (Emlékszem, hogy már 1948-ban szökni próbált a budadéli internálótáborból, átlőtték a karját, úgy esett le a kőkerítésről.) De amikor én 1957 táján megtaláltam Németországban, megtört és lehangolt volt. „Amióta sokan kijöttetek — írta nekem egy levelében — hisznek nekem. De most már késő.”

A HALÁL ÁRNYÉKÁBAN

A szökés után néhány nappal persze megint elkezdődött a munka. A koszt tovább romlott, egyre több ember dőlt ki, nőtt a gyenge brigád létszáma. Ebbe azok tartoztak, akik már menni is alig bírtak, de azért mindennap kivonultak. Sokan közülük kétrét görnyedve, hevenyészett mankókra támaszkodva „meneteltek” a sorban. (Némelyiküket az ávósok verték nyomorékká.) Ők végezték az úgynevezett könnyű munkákat; fát vágtak, hordták a latrinából az ürüléket, takarítottak az ávósoknak; egyszóval: állandó „hatósági” munkások voltak. A többi brigádokból — a vasárnapokat nem számítva — csak akkor kerülhetett valaki hatósági munkára, ha aznap több volt a „munkaképes” ember, mint amennyit a vállalat igényelt.

Az orvosok — ha nem is jószántukból — senkit sem enged-

tek a barakkban maradni, aki egyáltalán még mozogni tudott, de így is tele lett a kórház s minden barakkban bent maradt napon-ta tíz-husz gyengélkedő. Megnövekedett a balesetek száma a bányában, egymást érték a lábtörések, zúzódások, szemsérülések. Sajnos volt halálos baleset is, az elcsigázott embereknek már nem mindig volt erejük ahhoz, hogy az omló szikla elől félreugorjanak.

A táborparancsnok megsokallta a dolgot és elrendelte az egészségügyi viszonyok megjavítását. Aznap vagy százan maradtunk bent gyengélkedők, nem tudom, hányan voltak a kórházban. Miután a többiek kivonultak munkára, az ávós körletparancsnok sorakozót rendelt el. Percekig tartott, amíg odavánszorogtunk, én tele voltam vitaminhiány okozta fájdalmas kelésekkel. A Csepeli — ő volt aznap a körletparancsnok — vigyorogva állt a csengő mellett. (Egy síndarab lógott a konyha mellett, ha azt megverték, rohanni kellett a helyszínre.) Négykézláb másztam fel a lépcsőkön, s alighogy felegyenesedtem, a Csepeli leütött. Legurultam a lépcsőn s másodszor — most más szédülve is a fájdalomtól — csak társaim segítségével tudtam felmászni. A Csepeli megleégedetten röhögött. Akkor jutott eszembe, ő volt az, aki nemrég fogadott egy másik ávóssal, ki tud egy ürgét — nem olyat mint én, hanem egy aránylag még erőset — egy ütéssel úgy leütni, hogy fel kelljen locsolni. Az üveg bort Csepeli nyerte meg.

Aztán mindnyájunkat beállítottak a barakkok közé követ törni. Előző nap hozattak oda egy rakás töretlen követ, akkor még nem tudtam, miért. A Csepeli az ablakából ellenőrzött bennünket — ott volt a körletiroda a büntetőbarakk végében —, egy percre se lehetett megállni. Este a többiek már rég bevonultak, a vacsorát is megkapták, mi, betegek, még mindig törtük a követ.

Másnap a betegeknek több mint a fele önként jelentkezett munkára. Én is. Este pedig napiparancsban felolvasták, hogy a tábor egészségügyi viszonyai megjavultak, a betegek létszáma rohamosan csökken...

A bentmaradó gyengélkedők létszáma érthető okokból valóban csökkent, de a valóságban a betegek egyre szaporodtak. Akin észrevették, hogy nem bírja sokáig, elvitték Recskről, hogy

ne ott haljon meg. De sokszor a halál volt gyorsabb s már a tábori kórházban bekövetkezett a vég. Olyan eset is volt, hogy a kórházig se lehetett elvinni a haldoklót, reggel még kizavarták munkára s 11 órakor holtan hozták be. De ha tanú nem volt, a haláleseteket általában titkolták. Csak akkor tudtuk meg, hogy valaki a táborban halt meg, ha valamelyik asztalosműhelyben dolgozó társunk elszólta magát: ma megint csináltattak velünk egy két méter hosszú szerszámosládát...

Ezek nem balesetek voltak, a 20-30 kilót vesztett emberek egyszerűen nem bírták tovább. Vagy a szívük mondta fel a szolgálatot, vagy kaptak valami jelentéktelen betegséget s a legyengült szervezet már annak sem tudott ellenállni. Magyarul: éhenhaltak.

A szökés után a kosztot mégjobban leszállították, éhezésünk ekkor vált valami egészen embertelen, megalázó szenvedéssé. Az erdőben minden ehetőt vagy annak látszót megkóstoltunk, gyökereket, füveket rágtunk; én még a bükkfa keserű makkját is megpróbáltam. Annál sokkal jobb étel a lótápnak nevezett takarmány, van benne gabonatörmelék s néha egy kis melaszt is kevernek hozzá. Ha csak tehettem, kiloptam egy-egy maréknyit a lovak abrakostarisznájából. (Sokan tehették ugyanezt, a lovak is lefogytak.) Egy állatorvos barátunk — Kopek Imre — kanász lett az ávosoknak nevelt disznók mellett, tőle kaptam néha egy kis korpát. Az is igen finom eledel, belekeverve abba a mosogatólére emlékeztető melegvízbe, amit Recsken levesnek neveztek.

Nemcsak az ilyesmit kellett titkolni, az ávosok azt se tűrték, hogy az erdőben megegyünk valamit. Különösen a gombaevést büntették, azzal az indoklással, hogy a gomba mérges lehet és „veszélyezteteti egészségünket”. (Ilyenkor mindig eszünkbe jutott, hogy persze, hiszen Magyarországon mindenütt virít a falakon a propaganda jelszó, miszerint a szocialista társadalomban „a legfőbb érték az ember”.) Ha észrevették, hogy valaki lehajol egy gombáért, előbb a kórházba vitték, kimosni a gyomrát, onnan a fogdára.

Amúgy se vettek minket emberszámba, de külön is lenéztek és megvetettek bennünket, hiszen — ahogy ők mondták — „ezek

a csavargók mindent megesznek”. Amikor először főztek szárított csalamádét, az ávósok lejöttek a törzsből megnézni, „hogyan zabálnak az ürgék”. (Azért nevezem csalamádénak, mert ma sem tudom pontosan, miből állt. Marharépa — levelestül — meg káposzta bizonyosan volt benne.) A szörnyű éhség ellenére is éreztük, hogy az étel kimondhatatlanul rossz, de persze megettük, s hallottam, amikor a röhögő ávósok egymásnak mondták: „A hasuk istenit, ezt is megették!”

1951 nyarán már javában folyt a bányamunka, utat, sodronykötélpályát kellett építeni, elő kellett készíteni a bánya későbbi gépesítését; annyi volt a műszaki munka, hogy a műszaki irodára beosztott mérnökök nem győzték. Ezért egy rövid időre — körülbelül négy hétig tartott — néhányunkat kiemelték a brigádból és beosztottak műszaki munkára. Ez a kevés idő is nagy könnyebbséget jelentett, nem kellett nehéz fizikai munkát végezni és — ami még fontosabb — hozzájutottam egy kis enni-
valóhoz, zöldséghez, gyümölcshöz. Az építendő út nyomvonalát tűztük ki a tábor és a vasút között, s ezen a címen becsavarogtuk a vidéket. Rendszerint hárman voltunk, Mohay Károly, Turánszky László meg én; s hármónkat általában három ávós kísért, mert el kellett távolodnunk egymástól; egyik a műszert kezelte, a másik a szintezőlécet tartotta, a harmadik a jelzőkarókat verte le a bemért ponton. Hármónk közül csak egy volt kultúrmérnök — Mohay —, ő volt tehát a szakember, Turánszky meg én gépészek voltunk. De Turánszky volt a „vagány”, neki köszönhetjük, hogy a tényleges munka mellett méréseket végezhettünk csak azért, hogy közelebb jussunk egy tanyához, amelynek a közelében gyümölcsfát láttunk.

Valahányszor az ávós-átlagnál is butább öröket kaptunk — s ezt azért meg lehetett ítélni —, Turánszky rögtön odavágódott valamelyikhez, mihely meglátott egy gyümölcsfát:

— Felügyelő úr, jelentem, nem tudjuk bemérni a logaritmus szinuszát.

— Mi az, hogy nem tudja? Mérje be!

— Felügyelő úr kérem, innen nem lehet, csak attól a fától.

— Miért nem lehet?

— Azért nem, felügyelő úr, mert ugye tetszik tudni, hogy szinusz iksz differenciálhányadosa koszinusz iksz.

— Nekem mondja? — Na menjenek.

Ma már nem esküszöm meg arra, hogy a halandzsa, amit Turánszky elmondott, pontosan ez volt. De nem is fontos. A lényeg az, hogy a primitív embert megigézik a tudományosnak tetsző szavak. Ez történt a recski ávosokkal is: amikor odaértünk a fához, rendszerint leültek az árnyékba, öt perc pihenőt rendeltek el, s elnézték, hogy mi felszedjük legalább a földrehullott, félig rothadt gyümölcsöt.

Hasonló stratégiával sikerült néha megszerezniünk egy-egy eldobott újságpapírt, amelyen sajnos legtöbbször csak egy mozi-műsor vagy valami hasonló, számunkra értéktelen információ volt. Az újságszerzésnek kialakult egy kevésbé szalonképes módja is. Nem szégyellem elmondani, hogy a gyenge brigádban dolgozó barátaink — Csendes Béla például — kiszedték az ávosok latrinájából a használt újságpapírt. Azt se szégyellem, hogy jónéhány ilyen — tőlük kapott — mocskos papírdarabot én mosogattam és szárítottattam meg, hogy az érdekesebb részeket továbbadhassam a többi barátoknak. Jónás Pál valamiért fogdára került s a motozáskor megtaláltak nála egy ilyen újságdarabot. A vállalat részleteit sohasem tudtam meg tőle — el tudom képzelni —, de annyi bizonyos, hogy az ávosok máig sem értik, hogyan került hozzá.

Ezen a nyáron létesült az „alsó tábor”. A Csákánykő 400 méteres szintjéről kiindulva, kötélpálya-nyomvonalat tűztek ki; ahol ez elérte — Recsk és Sirok között, de Recskhez jóval közelebb — a vasútvonalat, ott rakodópályaudvart kellett építeni a hozzátartozó tároló-, osztályozó- és törőberendezésekkel együtt. Ehhez igen sok munkaerő kellett s nehéz lett volna annyi embert minden nap oda- és visszahajtani a légvonalban is négy kilométerre fekvő táborból. Ezért oladent, a vasúton túl, egy kisebb hegy oldalában felépítették velünk az úgynevezett alsó tábort. (Ahogy most nézem a térképet, a hegy alighanem a Réztető volt.) Ez csak két-háromszáz embert tudott befogadni, éltem ott néhány hónapig; hasonlíthatatlanul jobban bántak ve-

lünk, mint odafent. Fogda nem volt, egy esetről sem tudok, hogy valakit bántottak volna, nem gorombáskodtak, igazságosabban osztották el az ételt, tisztességesebben számolták el a munkát. Itt is volt külső és belső kerítés meg mindenféle biztonsági rendszabály. De országút és vasút közelében dolgoztunk, láttak bennünket a civilek; a felső tábor lakóit csak a madarak láthatták. Persze itt sem lehetett szó arról, hogy a lakossággal vagy az arra utazókkal valami érintkezést vegyünk fel, de már az is nagy szó volt, hogy vonatot láttunk s embereket, akik néha némán megemelték a kalapjukat. . .

Hozzá kell tennem, hogy én 1952 tavaszán és nyárelején éltem az alsó táborban, s azon a nyáron odafent is kezdett elviselhetőbbé válni az élet. Amint majd később rátérek, 1952 nyarán átmeneti enyhülés következett be, de ahhoz, hogy ezt megérjük, át kellett élnünk az őszt és a telet és ez az időszak még recski méretekkel mérve is embertelenül nehéz volt.

1951 őszén megindult az új, végleges út építése a tábor és a vasútállomás között s ezzel kezdetét vette az erre kijelölt brigádok hosszú szenvedése. Én a Tallián-brigádban voltam, így hívták az internált brigádvezetőt. Ostoba, gonosz, kegyetlen, de a fizikai munkához értő ember volt; mindig pontosan tudta, hogyan lehet belőlünk a legtöbbet kisajtolni. Az út a tábor területén ekkor már készen volt, áttörtük a kerítést és egy új kaput építettünk azon a helyen, ez lett aztán a főbejárat. Megindultak a talicskák és az új út lassan nyúlt lefelé a völgybe. Az az út, amelynek a nyomvonalát úgy tűztük ki, ahogy arról beszámoltam. Ahogy távolodtunk a tábortól, vittük magunkkal a mozgatható kerítést. A kerítéscipelés egyike volt a legkellemetlenebb munkáknak, ráadásul ilyenkor még jobban hajszoltak bennünket mint máskor, mert ennek a munkának rossz volt a normája. Mivel az internált brigádvezető spájzolója a brigád átlagteljesítményétől függött, neki egyénileg is érdeke volt a jó százalék. Hogy ez hány ember életébe került, nem érdekelt senkit. Fából készült háromlábú bakok tartották a szögesdrótokat. Két-két ember a hátára vett egy-egy ilyen bakot, aztán vezényszóra megindultunk árkon-bokron át. Megállás nem volt, ha valaki elesett, húztuk magunk után,

mert mindenki belegabalyodott a szögesdrótba. Minden ilyen menet után tépett ruhával és véresen kerültünk ki a bakok alól. Örültünk, amikor végre körülkeríthettük magunkat.

Az úton minden munka nehéz volt, a kubikosmunka éppúgy mint az alapkőrakás vagy a kötörés. Ez a tél nagyon hideg volt és rossz ruháinkban, de főleg az örökös éhezés miatt rettenetesen fáztunk. Ahhoz már nem volt erőnk, hogy a munkában melegedjünk ki, viszont a köpenyt a megérkezésakor azonnal le kellett vetni, mert Tallián megmagyarázta az ávósoknak: „Felügyelő úr, köpenyben nem lehet dolgozni!” Derekunkra, lábunkra csavargattunk minden talált rongydarabot meg cementzsákparpírt, de ezt is hamar észrevették s néhányunkat mindennap levetkőztettek a hóban.

Amíg csak be nem sötétedett, hajszoltak bennünket, de amikor abbahagyatták a munkát, már nekik volt sürgős, hogy szolgálatuknak minél hamarabb vége legyen. Minden este uttalan utakon zavartak fel a hegyre, talán ez volt a nap legnehezebb órája. De nem az utolsó; még ezután jött a „létszámra sorakozó!”.

Másnap kezdődött minden előlről s ez így ment heteken, hónapokon át. Az otthon, a család, a szabad élet ekkor már rég kívülesett a felfogható, reális dolgok világán. Vágyaink még voltak: jó volna egyszer sűrű babfőzelékkel jóllakni. A legszebb, amit el tudtam képzelni, egy európai stílusú börtön volt; volna egy vaságyam, nem kellene sokat éhezni, ok nélkül nem vernének s a börtönőr talán egy könyvet is adna néha...

A tél minden napja nehéz volt, de 1951 karácsonyáról érdemes külön is megemlékezni. Éhes disznó makkal álmodik, az éhes recski rabok arról álmodoztak, hogy talán majd karácsony estéjén valami jobb vacsorát kapunk vagy legalábbis nagyobb kanállal mér a szakács. Hetekig folyt a találgatás, vajon mit adnak karácsony estére, hiszen az „nem lehet”, hogy akkor is éhezni hagynának bennünket.

Létszámra rendszerint vacsora után sorakoztunk, mert az ételhordókat sőt a szakácsokat is meg kell számlálni, s a számlálás után az ávósok kívülről bezárják a barakkokat. Azon az estén már túlestünk a létszámmal járó őrjöngésen, a lakatokat is

feltették kívülről az ajtóra s mi még vacsora nélkül ültünk a priccsen. Igaz, később mégis visszajöttek az ávósok, hogy a karácsonyestét emlékezetessé tegyék, ha nem is olymódon, ahogy a rabok remélték. Minden barakkra jutott belőlük.

„A miénkbe is bejöttek négyen a szentestén” — átadom még egyszer a szót Nagy Andrásnak — „és kifogásolták, hogy az emberek még nem aludtak, jöllehet elrendelték a takarodót. A barakkparancsnok — nagyon szerencsétlenül — azt mondotta, hogy az emberek azért nem aludtak még, mert nem kaptak vacsorát. Ettől az ávósok megdühödtek, mindenkit kivertek a vackából s az embereket ingben-gatyában a barakk egyik végébe szorították. Azután el kellett előttük mennünk úgy, hogy ők közben agyba-főbe vertek bennünket a derékszíjukkal. Volt, akinek a derékszíj csatjával behasították a fejét, volt akit egyetlen csapással leterítettek. Az egyik igen erős és vad ávós azzal szórakozott, hogy figyelte, hány embert tud leütni egymás után.

Tetszhetett nekik a játék, folytatni akarták. Megkérdezték, hogy ki tud imádkozni. Többen jelentkeztek. Kiválasztották egy bajtársunkat, azt letérdeltették s annak a Miatyánkot kellett fennhangon, összetett kézzel mondania. Nem tudom, mi történhetett, mert amíg a négy ávós hangosan röhögött, a barakk lakói csendesen együtt mondták az imát a térdeplő s közben külön is megvert emberrel. Az ávósok csendesebbek lettek, az ima pedig, amit lassan-lassan az egész barakk átvett és fennhangon mondott, erősödött. A Miatyánk vége felé már zúgott az egész barakk az imától. A négy ávós pedig szinte kisomfordált a barakkból, még a lakatot is csendben tették fel az ajtóra. Nem tudom, hogy megijedtek-e a barakk zúgásától, vagy csak megszólalt bennük valami régi emlék, amikor az édesanyjuk imádkozni tanította őket...”

1951-52 nehéz tele után — ahogy már említettem — átmeneti javulás következett. Tavaszra olyan gyakoriak lettek a halálesetek, hogy ez kezdett a parancsnokságnak is kellemetlen lenni. Valamikor nyárelején kiszállt egy orvosi bizottság, megvizs-

gáltak mindenkit és nemsokára lényegesen felemelték az élelmiszeradagot. Néhány hónapig szinte hízlaltak bennünket, a betegeket, gyengéket elkülönítették és nem hajtották ki munkára. Abban az időben rengeteg úgynevezett készételt gyártott a magyar élelmiszeripar. Félliteres üvegekben a legkülönbözőbb ételeket lehetett kapni, amelyeket csak melegíteni kellett. De ezeket — úgylátszik — nem nagyon vásárolta a lakosság és nagy részük szavatossági határideje lejárt. Ezekkel a lejárt konzervekkel etettek minket. Aránylag nem sok romlottat találtunk s nem emlékszem mérgezési esetre. Mindenesetre nekünk jólesett az addiginál lényegesen tartalmasabb étel. Akkor keletkezett az a recski vicc, hogy „Mi a különbség a Globus konzerv és az internált között? — Semmi, mindegyiket hat hónapra garantálják és évekig tartják becsukva.” (Az internálást kimondó rendőrhatalósági véghatározat eredetileg hat hónapra szólt. Saját szabályaik szerint — ha nem engednek ki — minden félévben új papírt kellett volna adniuk. Kétszer valóban kaptam is ilyet — „beljebb”-nek hívtuk —, a többi hat félév elmúlt papír nélkül is.)

A kozsztjavítás egyébként az utolsó pillanatban jött. Ha pár hónapot, vagy akár pár hetet késik, a tábor fele belepusztul. Én biztosan nem bírtam volna tovább néhány hétnél, s tudom, hogy százak voltak hozzám hasonló vagy rosszabb állapotban. Az ismeretlen okokból elrendelt kozsztjavításnak köszönhető, hogy a tábor lakói közül aránylag kevesen haltak éhen. Statisztika természetesen nem áll rendelkezésünkre, főleg azért nem, mert a haldoklókat, ha csak teheték, elvitték Recskről, s további sorukat csak ritkán lehetett kinyomozni; de elég megbízható becslés szerint százra tehető az éhenhaltak száma s talán huszra-harmincra azoké, akik más betegségekbe vagy a kínzásokba haltak bele, igazi baleset vagy közönséges gyilkosság áldozatai lettek. A raboknak tehát mintegy tíz százaléka pusztult el a tábor hároméves fennállása alatt; sokkal nagyobb azoknak a száma, akik ugyan élve, de testi vagy lelki nyomorékká kínozva szabadultak.

A kozsztjavítás után a bánásmód is javult. Nem erőltették annyira a munkát, mint azelőtt, s ekkor mondta a „Bányarém,” hogy „Tulajdonképpen maguk is emberek”. (Évek múlva, 1956

nyarán, egy kommunista miniszter — volt osztálytársam — hasonló jóindulattal nyilatkozott: „tulajdonképpen” nem helyeselte, ami velem történt.)

A „Bányarém” egyébként nem ávós volt, hanem a vállalat alkalmazottja, bányamester. Sovány, alacsony, jelentéktelen külsejű ember volt, gyakran jött be részegen. Gorombaságban és kegyetlenségben igyekezett az ávósokon túltenni, szokása volt tömött aktatáskájával verni az emberek fejét. (Köveket tartott a táskájában.) Rajta kívül még a vállalat főmérnöke járt be a táborba rendszeresen. Kálmánnak hívták, s ha ávós nem volt a közelben, aránylag rendesen viselkedett. De az ávósok szeme előtt ő is igyekezett megmutatni a megbízhatóságát. Egy szívbajos ember összeesett az útépitésnél, miután magához tért, a brigádvezető pár perc pihenőt engedélyezett neki. A főmérnök felelősségre vonta a brigádvezetőt, hogy miért enged valakit leülni munka közben. Máskor — az ávósok nagy öröme — kihívta a sorból azokat, akik szerint nem elég nagy fát vagy követ cipeltek. Viszont a vállalatnak az alsó táborban működő megbízottja (a nevét nem tudom, művezető úrnak kellett szólítanunk) a körülményekhez képest emberségesen bánt velünk.

EMBEREK AZ EMBERTELENSÉGBEN

Ebben az enyhe korszakban hihetetlenül fellendült a táborban a szellemi élet. Néhány titokban szerzett újságpapír-foszlányt nem számítva, betűt Recsken sohasem láttunk; érthető, hogy nagyon vágytunk szellemi táplálék után. Mihelyt tehát enyhült a helyzet, egymásután születtek a „könyvek”. Ekkor már a munkaidő sem volt több napi tíz óránál és voltak vasárnapok, amikor egyáltalán nem dolgoztunk. A büntetőbrigád feloszlott, a fogdabüntetések is ritkábbak lettek.

„Szellemi élet” — s ezt hangsúlyozom — a legsötétebb korszakban is volt; sohasem szüntünk meg a fizikai lét fölötti problémákról beszélgetni, ha tehettük, munka közben is, de főleg este a barakkban. Úgy, ahogy Faludy érzékelteti „Recski est” cí-

mű versében, amelyben a személyneveket nyugodtan ki lehet cserélni, az ábrázolás hiteles marad.

Faludy György:

RECSKI EST

Leoltották a villanyt. A többség alszik. Gyertek a szalmazsákra, Dosztál, Vér, Nyeste, Berzsenyi, Sipos, Györgyey, Egri, B. Rácz, Földváry, Csendes, Gábori, Garamvölgyi! Lehet-e kezdeni?

Magas kémények mellett ül így egy raj kísértet.
Jó, hogy szellemet nem mi idézünk egyedül:
Görgey a Monte Christó-t mondja ott éjről-éjre,
és Czebe húsz árnyéknak a Toscából füttyöl.

Mit kívántok? Plátóról, Erazmusról beszéljek?
Einsteinről szóljon Nyeste? Plótinosz istenét
mutassam be, az Egyet? Melyik tudja betéve
Jónás könyvét? a Toldit? Mindegy, hogy ki beszél.

Mindegy! S nem baj, hogy ülve is majdnem összeestek:
kezdjük, s mindjárt erőre kapunk az esteli
agytornától. A szellem megmozdítja a testet:
Európa hány ezer év óta keresi

e titkot! Plátót mondjam? Csuklóm, térdem elvászott,
üres léggömb a gyomrom; oly jó, hogy veletek
vagyok, akik segíttek, védtek s jobban vigyáztok
reám, mint magatokra. Egy egész keveset

tudok most én is adni. S szerelmemet, mely nappal
— csepp csepp után, éreztem — kicsordult s összegyűlt
bennem. Estére tartály vagyok, amely megpattan,
ha tartalmát nem osztom most észrevétlenül

szét köztetek. S mit mondjak néktek a Lakomáról?
Könnyű a dolgom, mert rejtett forrás fakad
ilyenkor az emberben! Kedvem fáklyája lángol;
levetkezett kígyóbőr mélyen gégém alatt

a testem. Ez volnék én? Eldobtam minden terhet,
s nehezebb lettem. Milyen reális és tömör
az immateriális! A világ transzcendensebb,
semhogy képzeltem volna. S az érzéki gyönyör

itt vibrál a fejemben. Ki nem érti a leckét?
Boldogság, hogy így élek vagy halok köztetek.
Egyszerre lett itt kínzóbb s gyönyörűbb a mindenség.
Megérte a tanulság? Avagy nem érte meg?

(Recsk, 1951)

Az emberi szellem bármily szerény megnyilvánulása az ávósokat és az internált brigádvezetőket egyaránt dühbe hozta. A brigádvezetőm egyszer így jelentett fel az ávós brigádparancsnoknak: „Ez az ember mindig olyanokat beszél, amit a csóró nem ért!” Talán ösztönösen sejtették, hogy ez tart meg bennünket. Valóban, a szellemi élet — nagyon korlátozott formájában is — létkérdés volt. Recsk legnagyobb tanulsága számomra az, hogy nem a fizikum, hanem a lélek tartja életben az embereket. Példákat tudnék felhozni arra, hogy nem szükségképpen az erősek, az izmosak maradnak meg olyan körülmények között, hanem azok, akik szomszédjuknak verseket mondanak, irodalomról, művészetéről, tudományról, vallásról, filozófiáról beszélnek, vagy akár ponyvaregényt mesélnek; akik ilyen vagy olyan színvonalon de felülemelkednek az éhezés állati problémáján, akik emberek tudnak maradni az embertelenségben.

A beköszöntött enyhe korszakban egy ideig még az ávósok is túrték a szellemi életet. A vamzerok útján tájékozódtak ugyan a „könyvek” tartalmáról, de egyelőre nem kutattak utánuk. A „könyveket” egyébként cementzsákpapírra írtuk a műszaki iro-

dából ellopott ceruzákkal. Csináltunk emlékezetből egy mintegy 150 versből álló antológiát — ebben én voltam az egyik főbűnös —, Czebe Valér zenei lexikont szerkesztett, Boldog Gyula ügyesen összefoglalta a bizánci császárság történetét, én „tanulmányt” írtam a modern fizika világképéről... és így tovább. Társaink ezeket az írásokat egymás kezéből tépték ki és voltak olyanok, akik éjszakánként a latrinán (ahol mindig égett a villany) másolták a „könyveket”, mint a középkori szerzetesek.

Szarka Gábor, a Külkereskedelmi Igazgatóság volt alelnöke, részletesen ír erről a korszakról. Ismétlések elkerülése végett álljon itt csupán egy rövid részlet:

„Recski tartózkodásunk eme kibírható időszakában voltam ló is. Miután nehezebb munkára már nem voltam alkalmas, könnyebb tevékenységre fogtak. Tizedmagammal egy nehéz lovasszekeret kellett húznom, amellyel követ meg fát szállítottunk. 1952-53 tele nem volt nagyon hideg, inkább hideg esők jártak. Most borzalommal gondolnék arra, hogy a decemberi latyakban tonnányi követ húzzak lyukas lábbeliben egy lovaknak szánt szekéren, akkor pedig néha meghitt órákat töltöttem el ló-társaim körében. Ahogy egy alkalommal összeszámláltuk, a ló helyett befogott tíz rabnak tizennégy diplomája volt. Az idő elég gyorsan telt, mindenkinek volt olyan témája, amiből rögtönzött előadást tudott rendezni. A legsikeresebb eladónk Rainprecht Antal volt, aki emlékezetből egész Shakespeare drámákat mondott el.”

Még hozzá — teszem hozzá én, — egyforma könnyedséggel idézte Shakespeare-t angolul és magyarul. Rainprecht Antal veszprémi főispán volt, nem az első a családjából, de alighanem az utolsó. Mikor egy ávos feltette neki a szokásos kérdést: „Mégának mi a szakmája?”, így felelt: „Mi, Rainprechtek, Veszprém-ben vagyunk főispánok.” Úgy emlékszem, semmi baja sem lett, állítólag azért, mert az ávosnak fogalma sem volt arról, mi az hogy főispán.

Nekem nem volt ilyen szerencsém. Egyszer elkapott a Sí-

sapkás és — a szokásos „kedves” szavak után — nemcsak az én szakmámat kérdezte, többet akart tudni.

- Apja neve?
- Nyeste István.
- Mi a szakmája?
- Református lelkész.
- Nagyapja?
- Régen meghalt, kérem.
- Akkor is! Mi volt a neve?
- Nyeste István.
- Mi volt a szakmája?
- Református lelkész.
- Testvére van?
- Igen.
- Hogy hívják?
- Nyeste István.
- Mi a szakmája?
- Református lelkész.
- A kurva istenit! Micsoda család...

Igen természetesnek tartottam, hogy a Sísapkás ettől fogva — valahányszor meglátott — belémrúgott vagy rámoszított egy ávóst. De abban, hogy nyilas gazembernek is elnevezett, ma sem értem a logikát.

* * *

Egyszer aztán jött egy nagy hipis és a könyveket elvették. Egyéb elkobzott holmikkal együtt műveink máglyára kerültek, a máglya még másnap is füstölgött a konyha mellett. Noha ezúttal még mindig nem alkalmazták szokott módszereiket, sejteni lehetett, hogy az enyhe korszak vége felé közeledik. Egyelőre azonban — 1952 őszén s a tél elején — még elviselhető volt az élet.

Kicsit visszaugorva, 1952 nyarán — talán inkább nyár vége felé — kezdődött a „nagy revízió”. Budapestről mintegy 20-30 ávós nyomozó érkezett, külön barakkokat építettünk kihallgató cellákkal és nagy hűhóval megkezdődött ügyünk „felülvizsgá-

lása". Ha jól emlékszem, két hónapig tartott, amíg minden ember sorra került; azokat, akik átestek a kihallgatáson, gondosan elkülönítették a még várakozóktól. A kihallgatottak nem térhettek vissza saját barakkjukba, az elsőekkel egy eleve kiürített barakk kezdett megtelni, aztán egy másik, harmadik ürült ki s telt meg ismét a már „felülvizsgált” rabokkal. A büntetőbarakk így oszlott fel, szinte magától, annak lakói is más helyre kerültek s elvegyülhettek közöttünk a kihallgatás után.

Sohasem derült ki, hogy mi okból és mi célból csinálták, nekem az volt a benyomásom, hogy az egész nem volt egyéb mint egy nyomozói tanfolyam záróvizsgálója. Feltűnő volt ugyanis, hogy a kihallgatást egyforma korú fiatal — és meglepően tájékozatlan — fiatal alhadnagyként végezték; az „öreg” nyomozótisztek úgy jártak szobáról-szobára, mint ahogy az iskolaigazgató járja végig az osztályokat, ellenőrizvén az első órájukat tartó kezdő tanárokat. Ma sem hiszem, hogy ennek a kihallgatásnak valami köze lett volna a következő évben bekövetkezett táborfeloszláshoz. A felülvizsgálat után senki sem szabadult, az a Szekeres Gyula sem, akiről a nyomozók kiderítették, hogy egy másik Szekeres Gyula helyett — tévedésből — fogták el négy vagy öt évvel azelőtt.

Ezen a kihallgatáson — amely egyébként általában kínzások és nagyobb durvaságok nélkül folyt le — sok tragikomikus dolog történt. Engem például annyira faggattak egy volt katonatiszt társunkról, hogy beláttam, hogy valami „rosszat” is kell mondanom róla. Megemlítettem, hogy a barátom mintha egy kicsit hipochonder volna, mire az ifjú alhadnagynak felragyogott a szeme:

— „Szóval maga is bevallja, hogy az illető fasiszta?” — Kérem, azt én nem mondtam. — „Jó, jó, maga más szóval fejezte ki.” Tovább nem firtatta, aminek én nagyon örültem. Annak is, hogy ebben az ügyben nem íratott alá velem jegyzőkönyvet. Amit aláíratott, abban kijavítottam a helyesírási hibákat. Nem bánta. A régebbi jegyzőkönyvekből odamásolt hazugságokat viszont nem engedte kihúzni. Ezt meg én nem bántam, tudtam, hogy teljesen mindegy.

Jellemzőbb a két Harmath István esete. A táborban élő két azonos nevű embert összecserélték s addig ijesztgették az egyiket, hogy „bevallotta” a másik bűneit. (Miért ne?) De mikor az anyja nevére került a sor, megmakacsolta magát s állította, hogy az édesanyját nem így, hanem amúgy hívják. A kihallgató alhadnagy jelentette az ellenőrző nyomozószázadosnak, hogy „Harmath István internált mindent bevallott, csak az anyja nevét tagadja.”

ÁVÓSOK

Ekkortájt határozták el, hogy kiirtják a táborban elszaporodott kutyákat, természetesen a még használható idomított rendőr-kutyák kivételével. Az ávósoknak ez hetekig tartó szórakozást jelentett, élvezettel lövöldözték agyon a szerencsétlen kutyákat. Érdekes, hogy a kutyák az első lövések után biztos ösztönrel kerestek menedéket a rabok között. Egy kis puli ellőtt lábbal menekült közénk, a rabok napokig gyógyígtatták, rejtegették a pricscek alatt meg az egyik műhelyben. Előbb-utóbb mégis rátaláltak és társai sorsára jutott.

A kutyákkal egyidőben kezdték irtani a tábor sokkal ártalmasabb háziállatait: a bolhákat. Tetűt sohasem láttam, de a bolhák elképzelhetetlen mértékben elszaporodtak. S nem tehattünk ellenük semmit, azonkívül, hogy megpróbáltuk őket összefogdosni. Ám ez reménytelen feladat, akkor is, ha egy inget kibolhászva 30-40 bolhát lehet megölni; legalább háromszorannyi ugrik el. Ekkor kezdtek valami irtószert adni, amitől a helyzet lényegesen javult; de addig bizony — sokféle nyomorúságunkra ráadásul — még a bolháktól is szenvednünk kellett.

A kutyákról jut eszembe: egyszer kutyaólat építettünk Sztáray Zoltánnal az ávós kutyáknak. A rendkívül ügyes kezű Sztáray volt a mester, én a segédmunkás. A már befedett kutyaólban ülve szegeltük a padlót, amikor jön a „Kutyás Szaki”-nak elnevezett ávós szakaszvezető s szó nélkül betesz az ólba két tányér párolgó grízestésztát. Kisvártatva visszatér s látja, hogy a tányé-

rok érintetlenül állnak. Erre behajol az álba s azt mondja: „Idefigyeljenek! Tiszta tányéron hoztam a mi konyhánkról maguknak, nem a kutyáknak! Egyék meg, amíg valaki meg nem látja!” Erre megettük, de hadd mondjam el, előbb sem a tányér tiszta vagy piszkos volta érdekelt bennünket. Hanem az, hogy tiszta-e a kéz, amely felénk nyúl. A tábor legjava szigorúan betartotta a „recski etika” íratlan törvényeit, erőmhöz képest ezekhez igyekeztem igazodni én is. *Túlélni, de nem bármi áron* — talán ebben foglalható össze a jobbak erkölcstana. Különösen fontosnak tartottuk, hogy az ávósokkal szemben megőrizzünk valami emberi méltóságot, tőlük semmit ne kérjünk, el se fogadjunk, ha csak meg nem győződünk arról, hogy valamelyikben az ember mozdul meg. Sztáray Zoltán egy nemrég megjelent — mástémájú — cikkében megelevenít egy recski jelenetet, amely minden magyarázatnál jobban érzékelteti a „recski etika” lényegét s az ávósokhoz való viszonyunkat is. Saját szavaimmal foglalkozok össze a történetből annyit, amennyit ideillőnek tartok. A gyenge brigád két tagja — mindkettő patinás felvidéki család sarja — az ávósok latrináját üríti ki. Megalázó munkájuk közben Okolicsányi Pál felsóhajt: „Hát nem rettenetes ez?” Ferdinandy László válaszol: „Lehetne ez sokkal rosszabb is. Az volna igazán rettenetes, ha mi állnánk géppisztollyal az őrtornyokban...”

Ha már az ávósoknál tartunk, érdemes őket pár szóval jellemezni. Nagyrészüik buta, gonosz rongyember volt, érdekes volna tudni: honnan szedték össze ezt a söpredéket? Többségük úgy viselkedett, ahogy a szél fúj; ha fent szorítottak a csavaron, jobban kínoztak bennünket, ha enyhébb idők jártak, ők is alábbhagytak a kínzással. Sajnos volt köztük néhány szadista őrült, ezek mindig, minden körülmények között embertelenek voltak, min például Vipla, Csepeli, Piroska s még jónéhányan. Közéjük számíthatom a nyomozók közül a Borzast és a Sísapkást.

Jegyzeteim megőriztek még néhány nevet: Don Pedro, Mester, Kulák, Zablás, Kukubenkó, Repetya, Számtantanár, Pali, Lovász, Tanító, Holecz, Dücskő.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy akadt közöttük néhány meglepően tisztességes ember. A már említett Kutyás Szaki —

más néven Hamlet — azután Csendes Bill, Miska meg a Foltoszemű Örmester. Ők legjobb tudomásom szerint senkit sem bántottak, még szóval sem.

Ezek természetesen rájuk ragasztott csúfnevek voltak. A csúfneveket azonban ők — érthető okokból — elfogadták, átvették és használták. Talán még örültek is annak, hogy igazi nevük titokban tartását maguk a rabok könnyítették meg. A tisztek közül is inkább csak azoknak tudom az igazi nevét, akiket már Tarcsáról ismertem. (Ha ugyan ott igazi nevet használtak.) Princz Gyula őrnagy—később alezredes—azt hiszem az internálási ügyek főnöke volt az ÁVH központban. Ő vette át a szürke rendőrségtől a tábort Kistarcsán, ő intézte a Recskre való deportálást. Recskén csak fontos események idején — például a szökés után — jelent meg. Később — talán 1953-ban — őt is letartóztatták, Vácra vitték. Ott látták viszont a recski tábor feloszlatása után továbbra is fogvatartott és Vácra hurcolt recskiek, akik elmondták, hogy Princz alezredes úr — most már mint rab — úgy vélte, hogy a bebörtönzötteknek „emberséges bánásmód” jár.

Princz mellett Tóth főhadnagy volt a legfontosabb ember. Politikai tiszt lehetett, abból gondolva, hogy századosok is az ő szavát figyelték. Magas, jómegjelenésű, intelligens ember volt, hidegvérű kegyetlenséggel végezte dolgát, sohasem láttam indulatosnak. Tarcsán gyakran megfordult, Recskén ritkábban; itt csak a szökés után meg a revízió idején tartózkodott huzamosabb ideig.

Potecz százados alacsony, köpcös, elhízott ember volt. Szerette játszani a jó fiút. A feleségemtől tudom, miket mondott a tarcsai tábor előtt reménykedve sorbaálló asszonyoknak — akiknek azt hazudta, hogy férjük már nincs ott — „Ha énrajtam állna, a maga férje már rég otthon lenne! Sajnálom, hogy nem segíthetek.” Ő is megjelent Recskén a szökés után s személyesen is verte gumibottal azokat a szerencsétleneket, akik szerinte előre tudtak a szökési tervről.

Recskén négy táborparancsnok volt a három év alatt. Az első egy kopaszodó, rosszarcú, rendkívül ostoba ember volt, akitől sohasem hallottunk egy értelmes mondatot, pedig szeretett be-

szélni. Ilyeneket mondott, ha összehívott bennünket: „Maguk csak tökölnék, totojásznak, nem akarnak melózni. Elvonom a kaját!” El is vonta, ő vezette be a félkajának nevezett büntetést.

Utána egy munkáskülsejű, aránylag rokonszenves arcú százados következett, akinek voltak néha emberi megnyilatkozásai. De intézkedései — ha ugyan ő adta ki azokat — kegyetlenek voltak, az ő idejében volt a legtöbb gúzsbakötés.

Majd egy kövérkés, szatócsképű őrnagyot kaptunk, aki látható undorral és unalommal járt közöttünk. Egyszer hallottam beszélni, az alsó táborban, valahogy így: „Idefigyeljenek! Aki ott fent maradt, tudhassa. Akit ide lehoztunk, láthassa. Aki itt se akar dolgozni, baszhassa!”

Az utolsó parancsnok egy öreg alezredes volt, ő írta alá Tóth Lajos néven a szabadulólevelemet. Jelentéktelen ember lehetett, nem tudok róla semmi különöset, azt hiszem a nyomozók csináltak helyette mindent. A táborparancsnokot különben aze-lőtt is ritkán láttuk, valójában nem tudom, melyiknek mit „köszönhetünk”. Sokkal fontosabb volt a parancsnokhelyettes meg a nyomozók szerepe. Az előbbi tisztséget nagyon sokáig Makaróni viselte, a már említett két nyomozót sohasem váltották le; a recski pokolért — ezen a szinten — elsősorban ők felelősek.

Faludy György :

A FELSŐBBRENDŰ EMBER

Pompás beosztást kaptam mára :
a gyilkos kőtörés helyett
virágok közt, a domboldalban
egész nap kertészkedhetek.

Itt állok hát s rögtön megértem,
amit nem tudtam soha még :
hogyan tizenkét órát kapálni
langyos napfényben : semmiség.

Szekfűk közt én, a rózsabokrok
mellett Sárospataki György
professzor dolgozik. A dombon
csoportban ácsorog a törzs:

táborparancsnok, bányamester,
meg négy altiszt. Mind ideges.
Vendéget várnak. Jeep fordul be,
s kiszáll egy szovjet ezredes.

Kerek fejű, kissé már őszes,
gyorsan mozgó és nagy darab
orosz. A túróscsusza-képű
sofőr a volánnál marad,

s kiköp. Az ávósok nem tudják:
hányszor s hogy tisztelegjenek
a földre szállott, felsőbbrendű
embernek. De az ezredes

nem kíváncsi a fogadásra,
csak tányérsapkáján pöccint
egyet és szalad le a lejtőn.
Az ávósok utána mind.

A ruszki Sárospatakihoz
siet és nyújtja a kezét:
— Jónapot! Újból rózsacsokrot
akarak! — Magyarul beszél,

és jól. Mögötte a hat ávós
topog, figyel, izzad, liheg:
hogy szolgálhatnák a vendéget?
Csak Sárospataki hideg:

Mohi ! Mohács ! gályarab ősök !
kazamaták ! Habsburg bitók !
— Vegyesen ? — kérdi. Úgy, mint mindig ?
— Vegyes rózsákat. Két kilót.

— Marhák ! — Most végre elemében
a táborparancsnok s fehér
a dühtől. — Mindig elfelejtik !
Nyomás a konyhamérlegért !

A professzor a rózsát vágja.
Hogy mit gondol, nem tudni, csak
szép hemyóbajszja rezdül olykor,
mint Móricz Zsiga bácsinak.
Szemköztről a kőbánya jajgat,
sívít. A lencsefőzelék
bűzét hozza a rabkonyháról
a nyári szél. A völgyben két

csontváz vánszorog el a lajttal.
Hat vállon hoznak valakit.
A ruszki csupa derű. Szétnéz :
ez már az ő világa itt.

Futásban jön a konyhamérleg.
Sztálin ! Franklin D. Roosevelt !
Ilyen a felsőbbrendű ember
s a rózsá-rózsá-rózsakert.

(Recsk, 1951)

MEGHIÚSULT REMÉNYEK

Közben elmúlt a „nagy revízió”, lassan el is felejtettük, szer-
tefoszlottak a reményeink is — már akinek volt — s az élet kez-
dett ismét egyre nehezebbé válni. Romlott a koszt, újrakezdőd-

tek a gorombaságok, verések, kezdett megint megtelni a fogda. Megszűnt az alsó tábor is, mindenki fent élt a nagy táborban. Ez a tél se volt könnyű, de korántsem szenvedtünk annyit, mint az előző télen. Nem is volt annyira hideg, de főleg az segített, hogy jobb kondícióban voltunk. Ekkor kesztyűt is adtak, ami csökkentette a fagysérüléseket, bár gyakran elvették büntetésből. Az enyémet egyszer épp akkor vették el egy hétre, amikor fagyosra fordult az idő. Egy rabtársam titokban tüzet rakott valami félreeső helyen, oda szökdöstem időnkint ujjaimat melegíteni, miközben ő — Egri György — őrt állt, hogy az esetleges veszélyre figyelmeztessen.

Nemsokára kőtörő lettem a bányában. A munkát ebben a korszakban ismét kíméletlenül megkövetelték, úgy emlékszem, egy egész hat tized köbméter volt a napi norma. Akkor sem törődtem vele, pontosan mennyi, hiszen szó sem lehetett arról, hogy annyit meg tudjak törni. Félve ugyan, de csatlakoztam a bátrabbak által elkezdett „egycsillés mozgalom”-hoz, ennek lényege az volt, hogy napi egy csillénél többet nem törünk. Egy csillébe — ahogy ott meg kellett rakni —, körülbelül háromnegyed köbméter törött kő fért, ennyit törhetett egy átlagos munkaerő anélkül, hogy teljesen tönkremenjen. Meg kellett találnunk az optimumot, hogy éppen még ne vigyenek fogdára, de ne is rokkanjunk bele.

A normacsálásnak minden elképzelhető módját megpróbáltuk. Ez ugyan kőtörésnél majdnem lehetetlen volt, de kubikos munkánál néha sikerült a telerakott csillét visszatolni, tetején pár követ átrendezni s másodszor is elszámoltatni a normással. A normacsáláshoz rendkívüli leleményesség és bátorság kellett. Némelyek művészetté tökéletesítették: Aykler Zsigmond és Varga József üres hordsaroglyával is úgy tudtak jönni-menni a bányában, hogy az ávosok mindig azt hitték, ezek épp csak leborították róla a követ s most újabb rakományért igyekeznek. Ehhez képest semmiség volt, hogy a mérnöki munkára beosztottak — Koch Hugó, Rásonyi Pap István és mások — számításaikkal folyton becsapták az egyszeregyet sem értő ávosokat; a jelzőkarókat

is gyakran áthelyezték, annyira, hogy a végén már ők maguk se tudták, hol kezdtük meg a fejtést.

Nekem komoly csalás sajnos csak egyszer sikerült. Amikor még nem voltam kötőrő, egyideig mély gödörben dolgoztam, bokáig vízben állva, lyukas bakancsban, télen. Jellemző, hogy nem a rabtársaim közül kiválasztott vezetők sokallták meg, hanem az ávós brigádaparancsnok; a harmadik vagy negyedik napon kiutalt egy pár gumicsizmát. Fontosabb ennél: észrevettem, hogy a normás azt hiszi, száz liter egyenlő egy köbméterrel. Attól fogva mindig segítettem neki számolni: ez ugyebár körülbelül százötven liter, tehát másfél köbméter. Minthogy nemcsak a kitermelt földet, a kimért vizet is fel lehetett számolni, százhuszonöt százalékot teljesítettem abban a hónapban. Spájzoltam is annyit — akkor, egyetlenegyszer —, hogy egy vasárnap délután meghívhattam néhány barátomat uzsonnára. A napraforgóolajjal összekevert kristálycukor, kenyérre kenve, igen finom uzsonna volt akkor. (Azóta nem próbáltam.)

A rabok egyrésze mindennap bentmaradt úgynevezett hatósági munkán. Ezt persze nem fizették, de mivel a spájzolás úgyszemint reménytelen volt, a különösen erős embereket és néhány „jó fiú”-t kivéve mindenki igyekezett bentmaradni, mert a hatósági munka — egy darabig — általában könnyebb volt; a teljesítményt nem lehetett ellenőrizni. Erdőirtás, fahordás, fafeldolgozás volt a hatósági munkások feladata, a tábor körüli teendőket — beleértve a törzs rendbentartását — szintén ők végezték. Az internált körletvezetők azonban mindent elkövettek, hogy a hatósági munkások életét is pokollá tegyék. Ezeknek a gazembereknek a nevét megjegyezni ugyan nem érdemes, de mi, recskiek, elfelejteni se tudjuk: Jeges Sándor, Pellach Kornél, Tamás Dezső. A „jön Jeges” figyelmeztetés megfagyasztotta az emberekben a vért, s bizony megesett, hogy megkönnyebbülten sóhajtottunk fel, ha valaki kijavította: „Nem Jeges, csak egy ávós.”

Sajnos a hatósági munka is nagyon keserves volt, ha ezek a vadállatok vagy az átlagnál gonoszabb ávósok a közelben voltak. A legnehezebb hatósági munkák egyike az emlékezetes futball-pálya-építés volt 1953 koratavaszán. A parancsnok egy nemrég

odakerült rangnélküli ávós lett, akit mi hamarosan elneveztünk Dücskőnek. Dücskő felajánlotta április negyedike tiszteletére, hogy a futballpályát határidő előtt fejezi be. Olyan hajsza kezdődött, amilyenre még az előző nehéz időkben is alig volt példa. Dücskő reggel megjelent a pályán, ordítva közölte, hogy „Én vagyok a felügyelő úr!”, aztán megállás nélkül hajszolta az embereket. Hosszú bot volt nála és ütött bennünket, ahol ért. A pályaeépítés kubikos munkából állott, a dombos terepen csak több ezer köbméter megmozgatásával lehetett sík helyet kialakítani. Vesztemre odakerültem én is, mert addigra sikerült kiszuperáltatnom magam a bányából, azt hittem, odabent könnyebb lesz. Naponta húsz-huszonöt kilométert toltuk a talicskát, a belevaló földet is magunk fejtettük s raktuk. („Kubikusnak nincs segédje” — mondta Dücskő.) Egyszer háttal állt felém, holtfáradtan letettem a talicskát, hogy legalább néhány másodpercet pihenhesek. Abban a pillanatban fordult meg s észrevette. Ordítva rohant felém: „Azt hiszi maga, hogy hülye a felügyelő úr?” Én a kínos helyzet ellenére is akaratlanul elmosolyodtam, mire még jobban felbőszült: „Maga beleröhög a felügyelő úr pofájába!”...

Egy másik alkalommal Koch Hugót kapta el Dücskő. Hugó addigra elveszítette mérnöki beosztását s velünk talicskázott a futballpályán. Dücskő háromszor is megkérdezte a nevét, Hugó ugyanannyiszor megmondta. Dücskő végre elvesztette a türelmét s ordítani kezdett: „Az istenit a hülye csavargójának! Azt értem, hogy Kohugó, de Kohugó Péter vagy Kohugó János?”

Hugó az ausztriai Meinel cég magyarországi üzleteinek műszaki igazgatója volt. Talán 1949 végén történt, hogy sofőrvezette autójában elaludt valahol a gödöllői országúton. Egy szembejövő autókaraván majdnem leszorította őket az útról, a sofőr ijedten fékezett. Leállt a karaván is, amelynek egyik autójában „az ország első embere” utazott. Hugó Kistarcsán ébredt fel, onnan vitték Recskre.

Ezek a napok különben is izgalmasak voltak. Március elején meghalt Sztálin, „a kis népek nagy barátja”, ennek a híre eljutott a táborba is. Helyzetünk azonban nemhogy javult volna, tovább rosszabodott. Ismét megalakult a büntetőbrigád s ennek

tagjaival még kegyetlenebbül bántak, mint az első büntetőbrigád idején. Nemcsak azt tiltották meg, hogy velünk beszéljenek, még látni sem volt szabad egymást. Ha a büntetőbrigád munkahelye közelében egy másik brigád elvonult, a büntetősöknek le kellett hasalniuk, arcukat eltakarva, akkor is, ha történetesen bokáig ért a sár. A mellettük elvonuló másik brigád csak elfordított fejjel haladhatott el. Olyan eset is volt, hogy a büntetősök vonultak valahová és mi hasaltunk.

Ekkor épültek a „nagy tavak”. Három kis patak folyt keresztül a táboron, kettőnek a medre mentén több helyen mesterséges tavat kellett építenünk. A tavakat elneveztük, ötnek a nevére emlékszem. Azt ahol a büntetősöket kínozták, „Nagy Rabszolga Tó”-nak hívtuk, egy másiknak mély fenekéről csak egymásnak adogatva tudtuk a földet kitermelni, ez lett az „Adogató Ladoga-tó”; az, amelyikben néha el lehetett tűnni az ávosok szeme elől, „Bújkál-tó” névre hallgatott. Volt aztán a „Csád tó”, ott a „felügyelő úr” mindig azt kiabálta, hogy „szétrugom a . . csádi”, s végül volt egy tó, amelynek a neve szintén nehezen bírja el a nyomdafestéket, de álljon itt a hitelesség kedvéért: a „Baszoga-Tó” kiásása közben a recski rabnak egy percre sem volt megállása.

Ebben az újabb nehéz korszakban született a Recski Újság. Sztáray Zoltán addigra barátságot kötött a már említett „Kutyás Szaki”-val, tőle kapott a Szabad Népből és más magyar újságokból kivágott cikkeket. Sztáray a szöveget napközben valahol elbújva megtanulta s éjjel a barakkhoz csatolt latrinán — ahol éjszakára se kapcsolták ki a villanyt — cigarettapapírra leírta a lényegét a műszaki irodáról ellopott tollal és tussal. A cigarettapapír-lapokat parányi könyvecskébe fűzte s úgy adta tovább a megbízható embereknek. A kitűnő szervezésre jellemző, hogy az újság még a teljesen elzárt büntetőbarakkba is eljutott. Annak egyik lakója, az 56-os forradalomban sajnos hősi halált halt Földváry Elemér egy példányt megmentett, hónapokig dugdosta; szabadulásakor — ismét csak elrejtve — magával hozta és visszajuttatta szerkesztőjéhez. A dolog érdekessége, hogy épp az a szám maradt meg, amelyben Sztáray Eisenhower elnöknek egy

a szabad népek feladataival foglalkozó beszédét ismerteti. Mi ugyan — több évtizedes nyugati vagy épp amerikai tartózkodás után — ma már olykor szkeptikusan hallgatjuk az efféle amerikai elnöki megnyilatkozásokat, de ott és akkor az a szöveg sok embernek adott új erőt. A recski újságnak hét száma jelent meg, a hetediket valakinél megtalálták, kiverték belőle a forrást, de Sztárayból még kínzással se tudták kiszedni, kitől kapta az újságkiadásokat. Remélem, hogy a dolog nyilvánosságra hozatala ma már nem árt a Kutyás Szakinak, akivel egyébként 1955-ben Budapesten véletlenül összetalálkoztam. Beszélgetni nem nagyon lehetett — mindketten útlevelért álltunk sorba a Belügyminisztérium épületében, ahol a falnak is füle van —, de úgy szorítottunk kezét, mintha régi barátok volnánk...

Igy folyt az élet Recsken 1953 tavaszán. Számomra már nem sokáig, mert én áprilisban 150 társammal együtt szabadultam. Én akkor azt hittem, ezzel megkezdődött a tábor végleges feloszlata, a tény azonban az, hogy a végleges felszámolás csak jóval később, a Nagy Imre kormány hivatalbalépése után kezdődött meg és szeptemberre fejeződött be. Akkorra a tábort valóban feloszlatták, de nem engedtek el mindenkit. Sokakat budapesti börtönökbe való szállítás után bíróság elé állítottak és elítélték őket. (Recsken természetesen bírói ítélet nélkül raboskodtunk.) Az volt a szerencsés, akit csak annyira ítélték, amennyit már leült; az ilyeneket az ítélet után vagy azonnal, vagy pár hét múlva szabadon engedték. De jó néhány recskiről tudok, aki a tábor feloszlata után Vácott vagy máshol ette tovább a rabkenyeret. Olyanok is voltak sokan, akiket szabadulásuk után rendőri felügyelet alá helyeztek s kitiltották őket Budapestről meg a nagyobb városokból.

Közéjük tartozott több közeli barátom, akikkel egy ügyben csuktak le annakidején, 1948 őszén. Ügyünk aktaszáma 6018 volt az ávón, a csoport nemkommunista ifjúsági vezetőkből s az őket aktívan támogató — és hasonló célokért más vonalon is küzdő — barátokból állott. Eredetileg azt tervezték, hogy az 1947-es úgynevezett összeesküvés per mintájára egy látványos ifjúsági per rendeznek 1949 elején. A csoport többségét már a budadéli in-

ternálótáborban is fogdán őrizték — embertelen körülmények között — az ÁVÓ parancsára, mindaddig, amíg a tervet közbejött más ügyek — talán a Mindszenty-per s később a Rajk-ügy — miatt el nem ejtették. A bírósági eljárásnak nevezett meghurcoltatást néhány társunk, amint említettem, mégsem kerülhette el.

A 6018-asok és más — egyívású — csoportok tagjai Recsken szövetkeztek és barátságot — legtöbbször életre szóló barátságot — kötöttek. Talán nem hencegés, ha annyit mondok, hogy elsősorban ez az így összekovácsolódott közösség őrizte és segített másoknak is megőrizni azokat az erkölcsi és szellemi értékeket, amelyekért Recsken is érdemes és lehetséges volt embernek maradni.

FOGSÁGBÓL RABSÁGBA

„Jónapot emberek!” Így köszöntötte a táborparancsnok 1953 áprilisában az ismeretlen célból elkülönített százötven rabot a 9-es barakkban. Az „emberek” szó hallatára többen sírva fakadtak, egy társunk összeesett. Amikor Tóth főhadnagy is megjelent, tudtuk, valami fontos történik. Ő olvasta fel a szabadulók névsorát nyugodt, szenvtelen hangon. Aztán elindult a menet, fel a törzsbe. Ócska, kopott, itt-ott rongyos civilruhákat kaptunk. Én a kitaposott félcipőhöz egy pár új kapcát. A Borzas még rámmorult: „Maga még mindig nem tud a kapcával bánni?” Nem merem megmondani, hogy bár én igen ügyesen tudok kapcát csavarni, ezt az alkalmatosságot nem félcipőhöz találták fel.

Ahogy sorba álltunk a teherautó mögött, lent a völgyben hasrafektették a büntetősöket. Megemeltem feléjük a rossz ka lapot, akkor is éreztem s később megtudtam, hogy észrevették. A teherautón ülve szinte hallani lehetett az emberek szívdobogását. Mi már egyszer „szabadultunk” Kistarcsáról. Úristen! Jöhet valami még ennél is rosszabb?

De az aggodalom ezúttal feleslegesnek bizonyult. A pályaudvar várótermében a nyomozó csak annyit mondott, maradjunk együtt, amíg ő megváltja a jegyeket. Aztán elindult velünk a

vonat, az ávosok ottmaradtak. Fogorvos barátommal sokáig szótlanul néztük egymást, én közben a szabadulólevelet nézegettem. „Ha abból, ami őrizetben tartásom idején történt, bárkinek bármit elmondok, büntetésem tíz évi börtön, *amennyiben a cselekmény súlyosabban nem minősül.*” Háromszor is elolvastam, aztán megcsináltam fejben a listát, kinek a feleségét, édesanyját keresem fel legelőször.

Budapesten, a Déli pályaudvaron taxit fogadtunk. Százhetvenkét forint volt a zsebemben, ennyit nyomtak a kezembe a szabadulólevéllel együtt. Ha 54 hónapi keresetnek nem is sok, bőven elég volt taxira, aminek különben is csak a felét fizettem. Orvos barátommal megegyeztünk, hogy egy fiatal társunkat, aki a vonaton rosszul lett, hazavisszük édesanyjához. Ott csak azt vártuk meg, hogy az örömeiben féláljult anya magához térjen. Aztán gyalog indultunk lefelé — a taxit közben elbocsátottuk — már nem tudom melyik budai hegyről. Valahol az Alkotás utca környékén váltunk el, miután megígértük egymásnak, hogy egy héten belül találkozunk. Addigra talán kiderül, hogy a recski fogásból miféle rabságba érkeztünk.

En a Körtéren még vettem egy pár szál virágot meg egy zacskó cukorkát. A villanyóra tízet mutatott. A közeli házban, ahol valamikor a feleségemmel s akkor kétéves kislányommal laktam, először a névtáblát néztem meg a kapu alatt. Nevünket megtaláltam s most már bizakodva mentem fel az első emeletre. A csengetésre a feleségem nyitott ajtót...

* * *

Ahogy múltak a hónapok, arcomról, kezeimről lassan eltűntek a recski rabság látható nyomai. De a lélek görcse évek múltán is nehezen oldódott. Álmaim vissza-visszavittek a kárörvendő ávosok közé, ébren is éreznem kellett — volt elég figyelmeztető jel —, hogy a hatalom markából nincs menekvés. Míg végre váratlanul felvirradt a teljes szabadulás napja: ezerkilencszázötvenhat október huszonharmadika.

Faludy György:

BÚCSÚ RECSKTŐL (részletek)

....

2.

Sosem tartottam Recskig
testemet külön számon.
Én intézkedtem. Most ő
intézkedett magától.
Megpuhult a szakállam,
a bőröm kőkemény lett,
és zsibbadoztak benne
az idegvégződések,
ha gúzsbakötve ültem,
ha talpaltak, ha vertek,
ötven kilónyi húsom
kis bunkerébe beljebb
csúsztam s fájdalomam tompább
lett, és mikor tíz hétig
szakadt az őszi zápor
s a víz hátamon végig
csorgott, s bár tudtam róla,
érezni úgy éreztem,
mintha esővíz folyna
a közeli ereszen.
Gyomrom, mint a nagy malmok
őrlői, megemésztett
mindent: vargányát nyersen,
rügyet, mohát, fakérget,
a boróka bogyóit
meg az encián édes
gyökerét; ha mozdultam,
az izmaimra fékek

tapadtak, mivel testem
nálamnál jobban tudta,
hogy a szabotázs éltet
s éhenhalat a munka;
kifele zsugorodtam,
durvultam, kövesedtem,
míg forró, láthatatlan
kénlángok égtek bennem :
felfogtam minden hangot
két Dionüszosz-füllel,
de amikor aludnom
kellett, megsiketültem;
szemem reflektorfényét
soha senki nem látta,
belenyúlt a holt térbe,
mint tengeri rák csápja;
s a szaglás ! ott pihentünk,
állókép az erdőben,
ha jöttek az ávosok,
megszimatoltuk őket
száz lépés távolságból,
vadászokat az őzek; —
de mit beszéljek erről
tovább ? Egyszerre lettem
extro- és introvertált,
érzékeny s érzéktelen;
s megtudtam közben azt is,
hogy sok-sok tagú testem
titokban összeesküdt,
hogy megmenthessen engem, —
engem, mondom, mert azt is
megtudtam, hogy, míg élek,
ketten vagyunk : testembe
beletársult a lélek,
s bár minden porcikám jó
barát, fegyvertárs, testvér,

én nem vagyok az összeg,
mert több vagyok a testnél.

3.

Nem volt tollunk, se könyvünk,
hír és levél nem ért el,
beértük a csajkával
s egy szalmazsák felével,
besúgók és hajcsárok
közt éltünk; rúgtak, vertek,
éheztünk s dideregtünk
a meszesgödör mellett,
heti hétnapos munka
és reménytelen holnap, —
összenéztünk s azt mondtuk:
te is élőhalott vagy.
És mégis, — mi tartotta
legtöbbünkben a lelket?
Akkor még csak sejtettem,
most tudom, mit feleljek.

4.

Ha majdnem minden elveszett s nincs örömed, se kenyered,
s a zsarnok állam megkötött: annyi hatalmad és jogod
mindig megmarad, hogy szabadon választhass jó és rossz között.
E választás a menedék, ahol megőrzöd lényedet,
a fellegvár benned, melyet az ellenség be nem vehet,
hiszen, ha tudná, micsoda, sem érne semmit ostroma.
S hogy mi a jó és mi a rossz? A kérdés itt kint nehezebb.
Benn egyformán mezítelenek voltunk, rabtartók és rabok.
A rossz? Egy csajka ételért szomszédaidat besúgod
s megfeketedik a pofád, mikor zabáloed a babot.
S a jó? Őrizd meg emberi méltóságod s nyugalmaidat!
Segíts, vigasztalj, bátoríts! Oly sok tennivalód akad!

Nagylelkű légy és jószívű! Meglátod, milyen kellemes és könnyű! S ha nehéz neked: légy pusztá önzésből nemes, s értelmetlen életednek nagyhirtelen értelme lesz.

A jótett készpénzzel fizet, s a helyszínén. Felnéznek rád bajtársaid; a porkoláb elsápad és belédszeret a besúgó. S ha senkisémet néz s lát: akkor is melegebb vagy télen rongyaid között és nyáron izzadság helyett melledről hűs harmat csepeg. Örülj, mert vissza így adod a kölcsönt, mit lelked kapott a testtől. Most a szellemed a mozgató s az éltető; vagy, hogyha pontosabb vagyok, a szellem szellemed felett. Mert attól nem leszek nagyobb, ha léghajóvá dagadok és híg egyéniségemet hígítom, amíg szétreped, ahogy Arkübasev vagy Gide hitte a század elején. Az önimádat nem segít.

Ne azt ajnározd, mit neked a természet már megcsinált, az emberforma bestiát; fogadd el s gyorsan menj tovább, mert ott kezdődsz el igazán, amikor túlvagy magadon. Hogyan? Bonyolult a világ. Recept kell? Azt meg nem adom. Ha nem tanultál etikát, ha ítéleted ingatag, vedd elő az esztétikát, vagy ízlésedre bíz magad, avagy csak éppen nézz körül és tedd fel a kérdést: mi vagy? az inkubátor-környezet mélyén kiköltött kiscsibe?

Rousseau, Marx avagy Rosenberg üstjének kozmás csirize? Pavlov megkínzott kuvasza, melynek szájából dől a nyál? Skinner patkánya, amelyik csak piszkálásra reagál? vagy ócska rab, kiben maradt egy kevés szabad akarat, amivel tisztességedet megvéded, de nem magadat?

Így töprenghattünk volna Recsken.

Átélttem mindezt magam is; de csak utólag összegeztem.

....

UTÓHANG

A New Brunswickban, a Rutgers egyetemen elhangzott előadás végén kértem még két percet, hogy a mondottakhoz három rövid megjegyzést hozzáfűzzek. Szeretnék az olvasótól is ezekkel a gondolatokkal búcsúzni.

Legjobb tudomásom szerint az igazat mondtam, noha ennyi idő alatt az igazságnak csak egy részéről szólhattam. Ha beszámolómmal valamiben nem volt hiteles, bizonyára abban, hogy a borzalmakat nem akartam, de nem is tudtam volna hűen ecsetelni. „Mert olyanokat éltünk meg, amire ma sincs ige” — a rendezőség találó idézetet választott a meghívó címlapjára. A recski kényszermunkatábor a valóságban embertelenebb volt, mint amilyennek én elmondtam.

Nem szükséges a volt recski rabokban hősokeket látni. Igaz, tanúi voltunk — szép számmal — hőstetteknek is; általában azonban a recski táborban nem hősök éltek, hanem megkínzott, megfélemlített, szenvedő emberek. Az ott eltöltött évek nyomait érezzük; ki kevésbé, ki jobban. Magyarországon régen „ütött ember”-nek nevezte a nép a deresre húzott szerencsétleneket; nem volt ám az gyerekjáték, ott csontok törtek és lelkek roppantak össze. A többiek nevében nem beszélek, de bennem maradt valami az „ütött ember”-ből, ami nemcsak hogy nem irígyléreméltó, nem is különösen tiszteletreméltó állapot. Nem ütött emberek, hanem egészséges bátrak és erősek építik a jövőt. Ezzel azt kívánom aláhúzni, ami remélem az előbbiekből is kiderült: nem azért vállaltam én a tanúskodást, hogy — bár sokan közülük megérdemelnék — ódát szavaljak a recskiekről. Mégis úgy vélem — s ezt hangsúlyozni akarom: — mégis úgy vélem, hogy azoknak, akik Magyarországon majd egy emberibb kort mérnek, kötelességük volna a halálrakínzottak emlékére egy kopjafát állítani a tábor helyén, s talán egy szerény, nem hívalkodó

kicsiny márványtáblát a Csákánykő oldalába, amely egyszerű szavakkal arra figyelmeztetné az arrajáró vándort, hogy — mivel „vétkesek közt cinkos aki néma” —, neki is kötelessége minden erejével megakadályozni a méltatlan, szükségtelen és értelmetlen emberi szenvedést.

Nem kívánok szót vesztegetni annak bizonygatására, hogy emberi mivoltukból kivetkőzött fenevadak voltak mindazok, akik a recski pokolért felelősek: a recski ávosoktól fel egészen a budapesti és moszkvai banditákig, akik az igazi hatalmat gyakorolták. Engem a sokkal fontosabb másik kérdés érdekel: hogy viselkedett általában a magyarság, az ország népe? Szoltsenyicin gyakran visszatérő megjegyzése: „Valami baj van velünk, oroszokkal.” Nincs-e valami baj — kérdezem — velünk, magyarokkal? Nincs-e valami baj azzal a nemzettel, amelynek hazájában ilyesmi megtörténhet? Én nem tudom a választ, de értelmét látnám annak, hogy az önvizsgálatról is szó essék a mostanában egyre nagyobb számban rendezésre kerülő konferenciák egyikén. Nem azért, hogy a sebekben vájkáljunk vagy a vészharangot kongassuk, hanem azért, hogy okosan felkészülhessenek a jövőre azok a magyar közösségek, amelyeknek van jövőjük. Ebben a javaslatban nem pesszimizmusom szólal meg, hanem a realitásoknak szenvedések árán megszerzett ismerete. Attól tartok, még mindig nem ürítettük ki fenéig az önismeretnek azt a keserű poharát, amellyel Széchenyi István közel másfél évszázada kínálgat bennünket.

A TANÚ — ÖNMAGÁRÓL

A lassan már történelemmé váló közelmúltnak olyan fejezetéről kellett írnom, amelynek hitem szerint nem véletlenül lettem tanúja. Érthetőbb lehet tehát a tanúvallomás, ha — a szokásos életrajzi adatokon kívül — olvasóim megtudnak valamit arról is, hogy honnan s milyen útravalóval indultam el.

Az első világháború kitörése előtt néhány esztendővel csaknem egyszerre érkezett meg Bihar vármegye egy hétszázlelkes falujába az új pap meg az új tanítónő. Nem csoda, hogy hamar összekerültek. A tiszteletes — békési és bihari parasztok és papok ivadéka — Debrecen konok kálvinizmusát hozta, a tanítónő tartásán még látszott valami az egykori nemesi familia másfajta büszkeségéből. Én harmadik — és utolsó — gyermekükként születtem 1922-ben. Mire eszmélni kezdtem, körülöttem már rég „románvilág” volt — így, egyszuszra ejtették ki —, de az engem akkor még nem nagyon zavart. Kisebbségi sorsból akkor kaptam az első leckét, amikor — hiába voltam jó tanuló — nem vettek fel a váradi gimnáziumba. Viszont egy anyaországi iskola igazgatója — némi levelezés után — távollétemben beírt magántanulónak addig is, amíg sikerült átszöknöm a határon.

A kisújszállási Református Gimnázium a debreceni kollégium filiáléjaként alakult a XVIII. század elején. Szerencsémre az én diákkoromban — a Horthy-korszak második évtizedében — még őrzött valamit a hagyományokból. Hiába maradt ki az ósdi tankönyvből Ady Endre is (négy sor volt róla), magyartanárunk négy hétig foglalkozott vele. Borbély András tanár úr pedig irgalmatlanul hajtott bennünket, hogy a logaritmust meg a tehetlenség törvényét gyorsan felfogjuk, de csak azért, hogy az így szabaddá vált időben Szabó Dezső és Németh László tanulmányokat olvastathasson fel velem az osztálynak.

Amikor 1941-ben először léptem át a Műegyetem küszöbét,

már nagyjából a fejemben volt a népi írók mondanivalójából annyi, amennyi 19 éves fejjel megérthető. Ez a szellemi táplálék meg a kálvinista örökség (a kettő nem egészen független egymástól) határozta meg magatartásomat s talán sorsomat is. Ma is hiszem, hogy jobb nevelést csak színvonal szempontjából kaphattam volna; az útbaigazítás olyan szerencsés volt, hogy az akkor zsebetett iránytűn azóta se kellett igazítanom.

A továbbiakat már szinte ki lehet találni. Átvitatkozott esték a Diákok Házában, írók, költők hallgatása — lélegzetünket visszafojtva — az SDG-ben és másutt, új diákszervezetek létrehozása a hivatalosan támogatott bajtársi egyesületek helyébe, az ellenállási mozgalomban való részvétel a német megszállás és különösen a nyilas puccs után — mindez fontosabb volt nekem s jónéhány társamnak néha még az egyetemi előadásoknál is. 1945 januárjától pedig én is azok között voltam, akik megkísérelték a lehetetlent: demokráciát építeni szovjet tankok árnyékában.

Körülbelül hat éven át — 1942 és 1948 között — szinte minden fontosabb ifjúsági mozgalomhoz volt valami közöm. Nem az első vonalban, de mégis úgy, hogy az események tanúja és olykor részese lehettem.

Mindezekért hat karácsonyestét töltöttem börtönben, internáló- és kényszermunkatáborokban. Egyet Szálasi Ferenc nemzetvezetősködése idején, ötöt — egyfolytában — akkor, amikor Rákosi Mátyás tartotta magát a magyar nép atyjának. Ebből az ötből három a recski táborban köszöntött rám.

1956 novemberében Ausztrián át Németországba menekültem. Feleségem kislányunkkal pár hét múlva utánam szökött. Német földön egy lányunk s egy fiunk született. Az előbbiről az rendeltetett, hogy ott térjen korai pihenőre; egy augsburgi temetőben nyugszik, nem messze a Lech mezejétől. Két élő gyermekünkkel 1963-ban jöttünk Amerikába. Azóta egy amerikai nagyvállalat mérnöke vagyok és turbógépek tervezésével foglalkozom.

Nyeste Zoltán

MAGYARÁZAT A RECSKI KÉNYSZERMUNKATÁBOR RAJZÁHOZ

Körülbelül ilyennek látta volna a tábor egy megfigyelő a nyugati (a rajzon alul látható) kerítés középső őrtornya fölött lebegő helikopterről.

1. A rabok lakóbarakkjai, konyha, műhelyek.
2. Tábori kórház, mosoda — később fürdő is — és a „bulibarakk”. Ez utóbbi a „kivételezett” raboknak: brigádvezetőknek, normásoknak, műszakiaknak, orvosoknak, stb. volt a mieinknél sokkal kényelmesebb lakóhelye. (A „kivételezett” szót nem szükségképpen pejoratív értelemben használok. Voltak a bulibarakkban derék emberek is, főleg azok között, akik szaktudásuk révén kerültek oda.)
3. A „Nagy Tavak”.
4. Víztorló.
5. Fogda. (Ez a végleges fogda. A kezdetben fogdának használt „bunker” körülbelül ott volt, ahol a „Nagy Tavakat” jező hármasszám van.)
6. Magasfigyelők.
7. Az ávosok lakókörlete, a „törzs”.
8. A régi tanyaépület és a juhodály. (Az előbbiben a táborparancsnokság irodái kaptak helyet, az utóbbiból később garázs lett.)
9. Kertészet. (Zöldséget, gyümölcsöt, sőt virágot termelt az ávosok számára.)
10. Az eredeti kapu.
11. Az új, végleges kapu, őrházzal.
12. Az általunk épített új út.
13. Sodronykötélpálya. (A tört követ szállította le a vasúthoz.)
14. Kerítés, őrtornyokkal. (A külső kerítés tornyaiból éjszakára általában bevonták az öröket. Egy sokkal kisebb létszámú őrség a barakkjaink körüli kerítés tornyaiból őrzött bennünket.)
15. Szerszámkamra. (Itt kaptuk meg a kötőő kalapácsot, ásót, lapátot — kinek mi jutott — a bányába való kivonuláskor.)
16. Bányaszint, a sodronykötélpálya feladóállomásával és egyéb épületekkel. (Az épületek száma és elhelyezése valószínűleg pontatlan. Tőle jobbra látható a Csákánykő meredek fala, amelyről a földet és a kő egyrészét már lefejtettük; balra van a „hányó”, ahova a sokezer köbméternyi földet és a használhatatlan köveket leszórtuk.)
17. „Félhivatalos” kijárat az elvagdossott, tehát kézzel szétnyitható és vízszakaasztható szegesdrótok között. A szökés helye. (A táboron kívül — ettől a ponttól talán 200 méternyire nyugatra — épült robbanóanyagraktár a rajzon nem látható.)

